GENEZA ȘI EVOLUȚIA TIMPURILOR VERBALE SUPRACOMPUSE ÎN LIMBA ROMÂNĂ

DE

C. FRÂNCU

0. Ca și alte limbi romanice, în tendința sa spre analitism, româna și-a creat alături de sistemul timpurilor simple și compuse, un sistem temporal supracompus activ (de tipul *voi fi (fost) cîntat, să fi (u) fost cîntat, aș fi (fost) cîntat, a fi fost cîntat* etc.). Dacă în limbile romanice apusene timpurile supracompuse *(temps surcomposés)* au fost în detaliu cercetate[1], în limba română cercetările sînt nesistematice, ambigui și nesatisfăcătoare[2]. De fapt, în timp ce formele simple și compuse sînt tratate curent în gramaticile actuale, sincronice și istorice, cele supracompuse nu se bucură de mare atenție, fiind fie neidentificate toate, fie ignorate, fie trecute în categoria mai largă a formațiilor *perifrastice*[3], nedistingîndu-se, de obicei, între *perifraze* verbale *lexicale, formații premorfologice* și *forme temporale compuse* și *supracompuse*[4]. În ciuda răspîndirii lor în limba română veche și în unele graiuri populare

[1] Cf. M. Cornu, *Les formes surcomposées en français*, Berna, 1953 ; L. Clédat, *En marge des grammaires : V. Les temps composés et surcomposés*, „Revue de philologie française et de littérature", 38, 1926, p. 33—47 ; C. de Boer, *Les temps surcomposés du français*, „Revue de linguistique romane", III, 1927, p. 283—295 ; P. Delattre, *Le surcomposé réflechi en subordonnée temporelle*, „Le Français Moderne", 18, 1950, p. 95—108 ; L. Foulet, *Le développement des formes surcomposées*, „Romania", 51, 1925, p. 203—252 ; G. Gougenheim, *Les périphrases verbales de la langue française*, Paris, 1929 ; G. Guillaume, *Temps et verbe*, Paris, 1929, p. 205—206 ; K. Heger, *Die Bezeichnung temporal-deiktischer Begriffskategorien im französischen und spanischen Konjugationssystem*, Tübingen, 1963 ; José Roca Pons, *Estudios sobre perifrasis verbales del español*, „Revista de filologia española", Anejo 67, Madrid, 1958 ; L. Tesnière, *Théorie structurale des temps composés, Mélanges Bally*, Geneva, 1939, p. 153—183 ; A. Šestak, *Les temps surcomposés en français*, „Časopis pro moderni filologii", XIX, 1933, p. 183—193, 1934, p. 292—307 ; Hans Nilson-Ehle, *Remarques sur les formes surcomposées en français*, „Studia Neophilologica", 26, 1953/1954, p. 157—167 ; J. Klare, *Die doppelt umschriebenen Zeiten (temps surcomposés) im Deutschen und Französischen*, „Beiträge zur romanischen Philologie", III, Heft 2, 1964, p. 116—119 ; M. Obadia, R. Dascotte, M. Glattigny, L. Collignon, *Grammaire. Le verbe dans la phrase*, nr. 4, Paris, 1975, p. 116—123 ; B. Schlieben-Lange, *Okzitanische und katalanische Verbprobleme*, Tübingen, 1971, p. 134—138 ; Eugenio Coseriu, *Das romanische Verbalsystem*, Tübingen, 1976, p. 96 ; E. Gamillscheg, *Historische französische Syntax*, Tübingen, 1957, p. 436.

[2] Cf. M. Nicolau, *Remarques sur les origines des formes périphrastiques passives et actives des langues romanes*, BL, IV, 1936, p. 15—30 ; Maria Rădulescu, *Formele verbale perifrastice* **a fi + gerunziul** *în textele traduse din secolul al XVI-lea*, SCL, XI, nr. 3, 1960, p. 691—698 ; Domnița Dumitrescu, *Despre perifrazele verbale în spaniolă și română*, SCL, XXII, 1971, p. 471—489 ; Frieda Edelstein, *Perifraze verbale formate din* **a fi** *și gerunziul verbului de conjugat în limba română*, CL, XI, 1966, p. 253—266 ; idem, *Sintaxa gerunziului românesc*, București, 1972.

[3] Cf. Maria Rădulescu, *op. cit.*, p. 692—697 ; Domnița Dumitrescu, *op. cit.*, p. 471—486 ; Ov. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, II, p. 222—242.

[4] Cf. Ov. Densusianu, *op. cit.*, II, p. 222 — 232.

actuale, formele supracompuse nu au intrat toate în normele limbii literare moderne și poate, prin aceasta, se explică absența unora dintre ele din multe gramatici ale limbii române.

Scopul investigației de față este de a căuta originea formelor temporale supracompuse și a le determina extensiunea areală și gramaticală în epoca veche și în cea modernă. Pe baza exemplelor selectate din texte vechi și moderne, vom căuta apoi să stabilim statutul paradigmatic, sintagmatic, semantic și contextual al acestor forme. Acest lucru este cu atît mai necesar, cu cît în ultimul timp în cercetările lingvistice categoria timpului și a modului a fost mereu în centrul interesului, oferindu-se uneori soluții surprinzătoare la căutări mai vechi[5].

1. Timpurilor supracompuse li s-au dat mai multe definiții, în special pornindu-se de la structura acestora. Cea mai simplă ni se pare definiția lui L. Foulet : „Un temps surcomposé est celui qui ajoute à un temps déjà composé un auxiliaire de plus. Un temps surcomposé suppose donc toujours un temps composé correspondent, dont il n'est après tout qu'une forme allongée et alourdie. Si nous sommes à l'actif, il y aura ainsi deux auxiliaires... Le procédé est étrange" [6]. Definiția este respinsă de L. Tesnière, care arată că ea nu ține cont de structura internă a timpului supracompus, pe care o dă ca omogenă, în timp ce elementele constitutive nu sînt pe același plan. De aceea L. Tesnière propune următoarea definiție : „Un temps surcomposé est un temps composé dont l'auxiliaire est lui même composé" [7]. În felul acesta schema structurii constitutive a unui timp supracompus nu este :

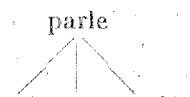

ci :

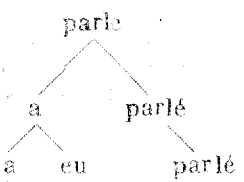

Deși L. Tesnière își susține concepția cu trei tipuri de argumente (structural, introspectiv și istoric), definiția sa este unilaterală, căci nu ține seama de sensul propriu al formelor verbale supracompuse, deci de opoziția semantico-gramaticală dintre formele compuse și cele supracompuse. Neglijarea criteriului semantic, duce, firește, la neglijarea unei condiții inerente unei definiții (diferența specifică). Concepția lui Tesnière este dezvoltată de E. Benveniste[8], dar nici în lucrările acestuia nu se aduce în discuție criteriul semantic, inovația

[5] Cf. E. Coseriu, *op. cit.*, p. 81—123 ; W. Dietrich, *Der periphrastische Verbalaspekt in den romanischen Sprachen*, Tübingen, 1973, p. 133—156 ; B. Pottier, *Temps et Espace*, „Travaux de linguistique et de littérature", XVIII, 1, Strasbourg, 1980, p. 30—42.

[6] Cf. L. Foulet, *op. cit.*, p. 203.

[7] Cf. L. Tesnière, *op. cit.*, p. 168.

română. Prin urmare, mijloacele situative, gramaticale și lexicale, adică timpurile verbale cu cele trei perspective ale lor (simple, compuse, supracompuse), adverbele și locuțiunile verbale și factorii situaționali formează un tot, un sistem, determinînd împreună sau izolat raporturile temporale stabilite între interlocutorii comunicării și faptele enunțate ale realității materiale sau gîndite. Din această perspectivă mai largă, vom analiza în continuare apariția și dezvoltarea timpurilor supracompuse din română.

2. Principiul teoretic coserian, după care un sistem lingvistic nu este un sistem de „cosas hechos", ci un sistem tehnic de „modos de hacer", de *posibilități funcționale*[15], în parte realizat, în parte realizabil, sau care urmează să se realizeze, implică principiul metodologic al *descrierii dinamice* : descrierea efectivă a unui sistem funcțional nu trebuie să aibă în vedere doar sistemul realizat într-un moment determinat, ci trebuie mers mai departe, prezentînd *sistemele parțiale*, posibilitățile în parte realizate, în care „căsuțele goale" sînt mai numeroase decît cele ocupate. Este vorba de sistemele *marginale* sau *complementare*, nestabilizate încă la un moment dat sau numai parțial stabilizate. Aceste sisteme marginale, în mare parte defective, sînt în strînsă relație cu schimbările petrecute în sistemele *fundamentale*, realizate integral în paradigme. De multe ori, schimbările petrecute în *punctele slabe* ale sistemelor fundamentale duc la apariția unor sisteme complementare, elementele acestora din urmă preluînd funcția elementelor caduce din sistemele fundamentale.

2.1. Perfectul simplu indicativ a fost încă din primele faze ale limbii române, în special, și ale limbilor romanice, în general, un *punct slab* în sistemul fundamental verbo-temporal. Prezentînd forme tari și forme slabe, forme sigmatice și asigmatice, forme cu reduplicare etc., deci o mulțime de contraste în sistem, perfectul simplu este din ce în ce mai mult concurat de perfectul compus chiar în funcția sa proprie de preterit, de timp exprimînd o acțiune trecută încheiată, punctuală, fără relație cu prezentul. De fapt, și din punct de vedere funcțional, perfectul simplu era slab integrat în sistemul timpurilor simple : el era singurul timp simplu care exprima o acțiune punctuală, încheiată, (fiind deci un *accompli*, spre deosebire de prezent indicativ, conjunctiv, imperfect, infinitiv prezent care sînt *non-accompli*). Prin înlocuirea perfectului simplu, timp al „lumii narate", cu perfectul compus, timp al „lumii comentate", se produce o mutație în perspectiva locuțională : perfectul compus devine din ce în ce mai mult un perfect fără relație cu prezentul, pe care-l încorporează în structura sa prin auxiliar, el ajunge dintr-un *prezent de memorie*[16], un *preterit*, lăsînd un loc gol în sistemul funcțional din care provenea, anume sistemul temporal al „lumii comentate" și al timpurilor raportate la prezent. Astfel încît, prin dispariția perfectului simplu din unele regiuni ale Romaniei, nu preteritul este cel care dispare, el își schimbă numai forma materială, simplă, cu una compusă *(zise>a zis)*, dar esența, adică valoarea funcțională și ontică, este menținută, așa cum bine remarcă L. Foulet : „S'il est un temps qui se perde, s'est le parfait, qui s'use vite et s'évanouit parfois pour long temps" [17]. Tendința care urmează acestei schim-

[15] Cf. E. Coseriu, *El aspecto verbal perifrástico en griego antico*, în *Actas del III Congreso Español de Estudios Clásicos*, Madrid, 1969, p. 93.

[16] Denumirea îi aparține lui G. Guillaume, *Temps et verbe*, p. 28.

[17] Cf. L. Foulet, *op. cit.*, p. 251.

bări este de a umple locul gol rămas în sistemul temporal al „lumii comentate" printr-o formație adecvată, de „a doua generație", care să încorporeze elementele vechiului perfect compus (*a zis*) devenit preterit în narațiuni, dar care să includă și ideea de perfect raportat la prezent. Soluția este găsită combinînd ingenios perfectul lui *a fi* cu participiul trecut *(a fost zis)*, de unde rezultă un *perfect supracompus*, timp al „lumii comentate", care are avantajul de a putea exprima atît ideea de *perfect*, cît și aceea de *anterioritate* în trecut sau *preanterioritate* (Vorvergangenheit) sub aspectul *îndeplinirii* sau *încheierii* acțiunii.

Marcînd anterioritatea în trecut, precum și *perfectivitatea*, forma supracompusă *am fost cîntat* este și o veritabilă formă de mai mult ca perfect, care concurează, în special în zonele din care perfectul simplu a dispărut, vechea formă de mai mult ca perfect sintetic *(cîntasem)*, sau forma de perfect anterior de tipul *fu venit* (= veni).

Cu alte cuvinte, o dată cu limitarea întrebuințării perfectului simplu și a mai mult ca perfectului sintetic, format din tema perfectului latin, și o dată cu înlocuirea perfectului simplu prin perfectul compus, limba română nu mai are la dispoziție alte forme din sistemul fundamental pentru a exprima în „universul comentat" și „narat" nuanțele de sens exprimate de vechile forme. Pentru a umple acest gol, apar alături de formele simple și compuse, *formele supracompuse*.

Prin urmare, există o interdependență între limitarea întrebuințării perfectului simplu și a mai mult ca perfectului sintetic *(cîntasem)*, dispariția lor totală din unele regiuni și apariția și dezvoltarea formelor supracompuse. De cînd datează primele forme supracompuse de perfect indicativ sau de mai mult ca perfect ?

3. Cercetînd cele mai vechi texte românești, se poate ușor constata că formele supracompuse de tipul *am fost cîntat* se întîlnesc încă din secolul al XVI-lea, atît în textele traduse, cît și în cele netraduse (documente, scrisori, inscripții) :

> Scriu și mărturisescu cu cest zapis al meu cum *am fost cumpărat* o parte de ocină din sat din Brăhășești, de unde *au fost șezind* Cudrea (1577, Brăhășești, Galați, DÎR, 154) ; pre alții i-*au fost vătămat* (= i-au vătămat ; 1587, Brașov, DÎR, 203) ; Alta : pohtim păntru ținuturile ce au fost mai dennainte vreame de moșie și de ținutul hotarălor cestor 2 țări, de țara Ardealului și de Țara Rumânească și le-*au fost luat* turcii (= le-au luat ; 1600, Transilvania, DÎR, 131, 133) ; Dece să caut să apuci pre Nica vistiarul să-l juri pre ivinghilie cum n-au pus el acel bir în Cordun, ce l-*au* fost pus (= l-au pus) crăstătorii den samă (1600, Transilvania, DÎR, 138) ; Și pre aceea vreme *au fost imblat* (= a umblat) galbenul cîte 140. Și *au fost dat* (= au dat) galbeni de toți 93 (1600, Bălgrad, DÎR, 144) ; Iară, cum *au fost trimes* mărita lui solul, pre Tarnoschi Andreiaș, noi sîntem gata a sluji cu mare pace mărieĭ lui și țării (1600, Moldova, DÎR, 143) etc.

Exemplele citate, la care se pot adăuga multe altele, au fost selectate din documentele din Transilvania și Moldova, regiuni în care perfectul simplu, timp al „lumii narate", începuse să fie înlocuit prin perfectul compus, timp al „lumii comentate". Acesta, la rîndul său, în narațiuni — cum este cazul contextelor date mai sus — este înlocuit cu perfectul supracompus de tipul *am fost cumpărat*, mai potrivit situației comunicative, căci este timp al „lumii narate", exprimînd în același timp un fapt împlinit, punctual, deci o preanterioritate față de ceea ce se exprimă prin perfectul compus. În toate

în epoca creştină de după secolul al II-lea e.n., cunosc o mare extindere în traducerile *Bibliei* şi devin deosebit de frecvente în latina tîrzie. Româna le-a moştenit din latină, dar traducerile bisericeşti din greacă şi slavă au reîntărit utilizarea construcţiilor în româna veche. Considerate greşit de unii cercetători ca fiind exclusiv de origine slavă în româna veche[22], construcţiile de tipul *fu mergînd, era mergînd* sînt moştenite din latină. Faptul că ele sînt *deosebit de frecvente* în textele traduse din slavă din secolul al XVI-lea *(fum veselindu-nă* PS, CP[1], 125/3; *fu ducîndu-se* CT, 139[r]/11, 159[r]/6, 14, *era ducîndu-se* CT, 178[r]/10)[23] se poate explica prin influenţa slavă sau, indirect, grecească, dar proveniența lor este neîndoielnic din latina populară. De fapt, în limba slavă veche formaţia nu era o construcţie vie, ci numai o reflectare a originalului grecesc, iar datele oferite de istoria limbii bulgare arată că participiul prezent activ nu mai era folosit încă din secolul al XII-lea, şi că dispăruse complet din limbă după secolul al XIV-lea[24]. Ca dovadă pentru faptul că formele compuse cu gerunziul din textele româneşti vechi nu se datoresc numai construcţiilor similare din slava bisericească sau din greacă, se poate aduce prezenţa construcţiilor cu *a fi* + *gerunziul* numai în textul românesc, nu şi în originalul slav sau grecesc : „*Eram* noi *mergînd* la rugă" (CPr, 38, XVI, 16) — Бꙑсѣ же идꙋщимъ на мѣтвꙋ (KA, 38, 50/12) — ἐγένετο δὲ πορευομένων ἡμῶν εἰς τὴν προσευχήν *(ibid.)*[25].

Pe de altă parte, frecvenţa construcţiilor de tipul *au fost mergînd, o fost mîncînd* în graiurile populare arată că ele nu sînt un rezultat al influenţei slavei bisericeşti, care s-a manifestat numai în aspectul scris al limbii vechi.

De fapt, în lucrarea de faţă nu ne ocupăm de construcţiile compuse de tipul *eram mergînd, fui mergînd*, ci de cele supracompuse de tipul *am fost mergînd*, chiar dacă între ele există o strînsă interdependenţă. Construcţiile supracompuse sînt atestate în textele româneşti din secolul al XVI-lea atît în traduceri, cît şi în scrieri originale (documente, însemnări, inscripţii) :

> Adecă eu, Petrea Brahăş, scriu şi mărturisesc cu cestu zapis al mieŭ cum am *fost* cumpărat o parte de ocină din sat din Brăhăşeşti, de unde *au fost şezînd* Cudrea, din ghimătate de sat a cincea parte (1577, Brăhăşeşti — Galaţi, DIR, 154) ; Popii *au fost avînd* oboroc (PO, 168/n.m) etc.

Întîlnite în special în texte provenind din zonele nordice (Moldova, Transilvania şi zona Banat—Hunedoara), aceste forme supracompuse sînt dublete ale imperfectului în propoziţii subordonate (care corespund formelor de perfect supracompus din propoziţiile regente) şi dublete ale perfectului compus în propoziţii independente. Ele apar numai în naraţiuni, fiind „metafore temporale" ale „lumii narate" şi corespund formelor simple de tipul *fu şezînd, fu avînd* din textele provenite din regiunile sudice. Remarcăm cu această ocazie folosirea frecventă în naraţiuni, la Coresi, ca forme de „al doilea plan", corespunzînd perfectului simplu din „primul plan", a formelor de tipul *fu şezînd*, înlocuite în textele nordice prin formele supracompuse de tipul *au fost şezînd* : „Şi să sculă, după el merse şi *fu şezînd* la masă" (CT, 71[r]/4). Cu alte cuvinte, una din explicaţiile apariţiei frecvente a formelor supracompuse

---

[22] Cf. bibliografia problemei la Maria Rădulescu, *op. cit.*, p. 697.
[23] Cf. Ov. Densusianu, *op. cit.*, II, p. 223.
[24] Vezi bibliografia problemei la Maria Rădulescu, *op. cit.*, p. 692.
[25] Pentru alte exemple, vezi Maria Rădulescu, *op. cit.*, p. 693—694.

din textele nordice vechi și din graiurile nordice actuale este înlocuirea perfectului simplu din construcții de tipul *fu șezînd* cu perfectul compus, avînd ca rezultat forma supracompusă *au fost șezînd*. Este un caz clar în care forma compusă a dat naștere formei supracompuse prin tendința cunoscută de înlocuire a perfectului simplu cu perfectul compus.

Cînd s-a născut forma supracompusă ? Un răspuns precis nu se poate da, întrucît nu există texte anterioare secolului al XVI-lea. Data nașterii ei poate coincide, din punct de vedere teoretic, cu data limitării întrebuințării perfectului simplu și înlocuirii lui prin perfectul compus. Punctul de plecare putea fi chiar în latina populară cînd, așa cum s-a început să se înlocuiască *habui* prin *habeo habutum*, se putea înlocui, firește, *fui fugitando* prin **habeo fu(s)tu fugitando* (>rom. *am fost fugind*). Singura dificultate constă în faptul că în dialectele din sudul Dunării nu sînt semnalate forme supracompuse de tipul *am fost fugind*, astfel încît comparația nu ne permite a postula existența acestor forme în „româna primitivă". Această situație nu este însă și o dovadă a caracterului lor recent, dacă ne gîndim la faptul că dialectele aromân și meglenoromân au conservat uzul perfectului simplu, neînlocuindu-l cu perfectul compus în „lumea narată". Cert este că, deși nu posedăm exemple anterioare secolului al XVI-lea, posibilitatea existenței acestor forme în limba română comună nu ni se pare exclusă, cel puțin în unele regiuni.

Mai mult decît atît : considerăm că pornind de la construcțiile cu gerunziul însoțite de auxilarul *a fi* se poate explica una din particularitățile de bază ale timpurilor verbale supracompuse din limba română. Este vorba de faptul că, pe cînd limbile romanice occidentale construiesc timpurile supracompuse cu auxiliarul *habeo* sau *teneo* la un timp compus urmat de participiu, româna este singura limbă romanică care folosește auxiliarul *esse (fieri)* (cf. fr. *il a eu travaillé* ; prov. *m'avès agu di* ; *ne l'a agu fa* ; cat. „Quan *he tingut* la porta *oberta* he mirat" ; sp. „*he tenido ovidados* estos asuntos" ; it. dial. „quandi i *han avi mangia*" [26], dar rom. *am fost mîncat*). În privința acestei particularități a românei, majoritatea cercetătorilor a ajuns la concluzia că timpurile active (compuse și supracompuse) construite cu *a fi* s-au constituit mai tîrziu decît în celelalte limbi romanice, sub influența limbilor slave[27]. S-a pornit de la concordanța în formă și în conținut a timpurilor românești cu *a fi* cu cele din slava bisericească și de la faptul că unele dintre aceste timpuri (ca de pildă, conjunctivul perfect sau viitorul anterior) sînt rare în limbajul popular. De aici convingerea falsă, criticată de noi cu alt prilej[28], că, întrucît „limba română literară s-a dezvoltat în climatul cultural slav, într-un moment cînd formațiile modale și aspectuale cu *a fi* erau numeroase", timpurile cu auxiliarul *a fi* ar fi un „calc" după slavă[29]. S-a arătat mai sus că formațiile aspectuale cu *a fi* + *gerunziul* sînt în primul rînd de origine latină și că în slava veche ele nu erau vii, ci preluări din greacă prin traducerile bisericești. Ceea ce dorim să subliniem aici este faptul că formațiile cu *a fi urmate sau precedate de*

[26] Cf. A. Šistak, *op. cit.*, p. 302—306.

[27] Vezi discuția la C. Frăncu, *Conjunctivul perfect românesc. Privire diacronică*, SCL, XXI, nr. 2, 1970, p. 207 (unde se dă și bibliografia problemei).

[28] *Ibid.*, p. 207—208.

[29] Cf. Iorgu Iordan și Maria Manoliu, *Introducere în lingviszica romanică*, București, 1965, p. 191.

gerunziu au putut fi un model și pentru formațiile supracompuse în care *a fi* nu era urmat sau precedat de gerunziu, ci de participiu trecut (*au fost cîntat*, pentru **am avut cîntat* — cf. fr. *il a eu chanté* —, după *au fost cîntînd*, din mai vechiul *fu cîntînd*<lat. pop. *fuit cantando*). Apropierea construcțiilor supracompuse de tipul *au fost cîntat* de construcțiile de tipul *au fost cîntînd* era o *analogie necesară* vizînd simetria sistemului semiologic, iar pe plan funcțional realizarea opoziției *terminativ — durativ* (= non-terminativ), care caracterizează opoziția dintre gerunziu și participiul trecut. De fapt, întregul sistem semiologic al timpurilor compuse este bazat pe această opoziție.

3.2. Astfel, odată creat, paralelismul construcțiilor supracompuse cu gerunziul și cu participiul s-a extins și la viitorul anterior (*va fi cîntînd — va fi cîntat*), la condiționalul perfect (*are fi cîntînd — are fi cîntat*) și la conjunctivul compus (*să fie cîntînd — să fie cîntat*)[30], timpuri care au căpătat ulterior și valoarea de *prezumtiv*.

Absente din dialectele aromân și meglenoromân și cele mai multe dintre ele din dialectul istroromân (unde singura formă cristalizată supracompusă pare a fi cea de restrictiv trecut, de tipul *reș fi aflot* din Jeiăni[31]), aceste forme caracterizează dialectul dacoromân.

Ele sînt bine atestate încă din primele texte românești, atît în traduceri, cît și în documente:

Viitor supracompus: Și popa cela ce-i *va hi cununat* și-i *va hi știind*, se-l leapede (RL, 258r/7); Și ceia ce *vor hi făcuți* aceasta, se-i oprească de bescerecă (RL, 258r/3—4); Adevăr grăiesc voao, unde se *va fi mărturisind* Evanghelia aceasta prespre toată lumea (CT, 58r/3—4); *nu va fi așteptînd* (CBr., 54v/10); *fi-va fapt* (CBr., 294/7); *veți fi întrat* (CBr., 94r/1); Și cînd *vor fi dzicînd* voao feciorii voștri (PO, 217/15); de *veți fi făcut* voi vreo tocmeală cu împăratul, mai nainte pînă va veni această poruncă aciia la voi (1600, Transilvania, DÎR, 126); de *va fi făcut* vro răutate, încă *să fie perit* cu judecată (1599, Transilvania, DÎR, 120); *voi fi arătînd* (PO, 261/2); *va fi impungînd* (PO, 249/15); Și să va tîmpla cum Faraon pre voi *va fi chemînd* și *va fi zicînd* aceasta: ce iaste viiața aceasta (PO, 165/14—15); Cine robul său au slujnica *fi*-l *va bătînd* cu toiagul, cum în mînă-i *va fi murînd* să se bîntuiască (PO, 248/16); *va fi luat* (CC[2], 95); să *veți hi imblindu* în tocămealele meale și *veți fi socotindu* porăncele meale, da-voiu voao ploaie (CB, I, 7) etc. Condițional supracompus: Și cînd *ară fi crescînd* foametea în tot pămîntul, deschise Iosif jitnițele de pretutîndinilea (PO, 145/11 — 12); o, iudei, după cuvîntu amu *fire-ași ascultîndu* voi (CV, 1r/2—3); Aceasta să știți că de *ară fi știund* domnul caseei în ce ceas Domnul va veni, priveghea-ară și *n-ară fi lăsat* să-i sape casa lui (CT, 148r/1—4); Iarră de va fi cumva vro muiare logodită tătîne-mieu, apoi și se *n-are fi dzăcut* cu nusa, nu poci a mă însura cu nusa (RL, 230r/1—2); Chizeaș voiu fi eu derept el, den mîna mea așteaptă pre el, să nu-l voiu aduce și ție nu-l voiu da adevăr, vinovat să fiu înaintea ta pînă în viiața mea, că să această treabă n-ară fi, pînă acmu adoară încă *am fi veniți* (PO, 151/22—26); Cînd această veaste în casa lui Faraon *ară fi sosind*, cum frații lui Iosif *ară fi veniți*, plăcu lui Faraon (PO, 161/3); derept însă nu numai aceaea care *ară fi* înapoi *rămas*..., ce încă de acum înainte încă cu tot ajutorul va fi (1600, Transilvania, DÎR, 135) etc.[32].

Prima observație care se impune în urma enumerării acestor exemple este că, în ciuda celor afirmate pînă în prezent că viitorul anterior și condiționalul perfect nu primiseră încă în limba din secolul al XVI-lea valoarea de

[30] Spre deosebire de toate celelalte forme discutate, formele de tipul *să fie cîntînd, să fie cîntat*, de conjunctiv (cu sau fără valoare de prezumtiv), nu sînt *supracompuse*, ci numai *compuse*, căci auxiliarul din componența lor nu este el însuși compus (cf. definiția lui L. Tesnière citată mai sus). În felul acesta, formele menționate introduc o asimetrie în sistemul timpurilor compuse și supracompuse (vezi mai jos §6.3.).

[31] Cf. S. Pușcariu, *Studii istroromâne*, vol. II, București, 1926, p. 184.

[32] Pentru atestări cu perfectul conjunctivului, vezi C. Frâncu, *op. cit.*, p. 208 și urm.

rului indicativ, cu care se apropia prin valoarea sa de viitor (ipotetic), cît și din partea condiționalului compus de tipul *aș cînta*, care prezenta avantajul de a exprima eventualul sau irealul (prezentului sau al viitorului). De fapt, textele din secolul al XVI-lea reflectă concurența suferită de condiționalul simplu în *-re-* din partea formelor analitice (mai ales în textele sudice această concurență este evidentă). De pildă, condiționalului *se întoarsetu* (PS, 10/3) îi corespunde în CP viitorul : „Să nu *vă veți întoarce* arma sa va ascuți" (CP[1], 9[r]/16 ; în CP[2] : *de nu vă veți întoarce*). Înlocuirea este prezentă și în cazul unor versiuni ulterioare ale textelor coresiene : „*Să suire* în ceriu, tu ești aciia, *să deștinsere* în iad, aciia ești" (CP[1], 265[v]/16 ; CXXXVIII, 8) — „*Să voiu sui* în ceriu, tu ești aciia, *să aș deștinge* în iad, aciia ești" (CP[2], 265[r]/16 ; CXXXIII, 8) etc.

În urma acestei concurențe, condiționalul în *-re-* își limitează din ce în ce mai mult întrebuințarea, dispărînd total din texte în prima jumătate a secolului al XVII-lea. Locul lui este luat de condiționalul de tipul *aș merge*, mai extins din punct de vedere distributiv, mai bogat din punct de vedere valoric (putînd exprima eventualitatea sau irealitatea), mai regulat și mai expresiv, ca orice formă analitică, în comparație cu una sintetică. Locul lăsat gol în urma acestei mutații este luat în „lumea narată" de formația supracompusă *ar fi mergînd*, cea mai expresivă dintre toate formele de condițional menționate mai sus, căci avea avantajul de a exprima atît irealul sau eventualul (înglobate în forma auxiliarului de condițional compus), cît și pe acela de a limita sau a atenua veridicitatea sau validitatea celor exprimate („limitar la validez", cum spune H. Weinrich[38]). Este vorba de faptul că, într-o structură cu indicativul prezent, cînd punem un condițional, acesta exprimă deformarea și atenuarea adevărului, fraza își limitează valabilitatea ei, ca afirmație sau ca definiție, exprimîndu-se impresia, presupunerea, nehotărîrea. Timpul rezultat nu este nici al lumii narate, nici al celei comentate, pentru că nici nu narează, nici nu s-a transformat într-un timp al lumii comentate : este între ambele lumi și participă la exprimarea amîndurora, el fiind deci „el matiz de la validez limitado" [39].

În felul acesta, considerăm că geneza prezumtivului se află în „condiționalul informației ipotetice" [40], căci irealitatea și presupunerea locutorului își are originea în „migrația timpurilor" [41], în înlocuirea unora cu altele.

Prin crearea formelor exprimînd valabilitatea limitată, presupunerea — adică ceea ce se înțelege prin prezumtiv —, româna a recreat o opoziție care se pierduse în latina populară prin confuziile formale și ruinarea sistemului semiologic al perfectului din cadrul modului subjonctiv. Latina întrebuința subjonctivul în structuri condiționale care exprimau valabilitatea limitată, însă nu făcea distincție cu mijloace formale între *potențial* și *ireal* și întrebuința prezentul subjonctivului pentru irealul „prezentului" și imperfectul subjonctivului pentru irealul „perfectului". Față de un nelimitativ *si habes*, exista un limitativ *si habeas*, iar față de un nelimitativ

[38] Cf. H. Weinrich, *Estructura y función de los tiempos en el lenguaje*, Madrid, 1974, p. 193.
[39] *Ibid.*, p. 139.
[40] Denumirea de „conditionnel de l'information hypothétique" a fost dată de P. Imbs, *L'emploi des temps verbaux en français moderne*, Paris, 1960, p. 71. Acest condițional are valoarea lat. *dicitur* „se zice (că)..."
[41] Cf. W.E. Bull, *Time, Tense and the Verb*, Berkeley / Los Angeles, 1960, p. 60.

si habebas, exista un limitativ *si haberes*. Pe lîngă aceasta, latina și-a dezvoltat un sistem metaforic temporal[42]. Acest sistem s-a prăbușit în latina populară, cînd are loc confuzia formală dintre imperfectul subjonctivului *haberet* și infinitivul *habere*. Româna și alte limbi romanice nu mai pot moșteni, astfel, formele latine ale „valabilității limitate", dar își creează, în mod diferit, prin mijloace analitice și la date diferite, un sistem adecvat pentru exprimarea acestei valori. Punctul de plecare îl oferă în română condiționalul, modul irealului, după care procedeul s-a extins și la viitorul anterior și la conjunctiv perfect (creîndu-se formele *va fi avînd*, *să fie avînd*, exprimînd prezentul, și formele *va fi avut*, *să fi avut*, pentru exprimarea perfectului, a presupunerii în trecut), date fiind afinitățile structurale și funcționale dintre aceste timpuri.

3.3. În locul participiului sau al gerunziului, româna veche și unele graiuri populare actuale din vest și nord-vest cunosc forme supracompuse cu infinitivul, de tipul *am vrut merge*, cu auxiliarul *a vrea* la perfectul compus, formă rezultată din înlocuirea imperfectului auxiliarului cu perfectul compus (*vrea merge* / *au vrut merge*). Atît forma compusă (cu imperfectul), cît și cea supracompusă (cu perfectul) sînt foarte frecvente în limba secolului al XVI-lea[43]: „să n-*au vrut spregice* Chiesariu" (CV, 41^{v}/12), „Și aceasta dziseră : mai bine *am vrut muri* pentru mîna Domnului " (PO, 231/7), *a vrut clădi* (PH, 113^{v}/2), în acest text tipul de condițional supracompus în discuție are cea mai mare frecvență dintre toate textele din secolul al XVI-lea), *au vrut părăsi* (CTd, 104^{v}/16), *au vrut milui* (CC^{2}, 105 ; la Coresi tipul supracompus este mai puțin frecvent decît în textele rotacizante și în cele din zona Banat — Hunedoara). Formelor supracompuse citate, deosebit de frecvente în textele nordice, le corespund forme compuse în textele sudice. De pildă, formei supracompuse din primul exemplu dat mai sus îi corespunde în pasajul cu același conținut din Coresi o formă compusă de perfect conjunctiv : „*să nu fie* la Chezar *menit*" (CPr., 130/11). În urma concurenței altor forme, în primul rînd a condiționalului de tipul *aș fi cîntat*, care este folosit din ce în ce mai mult, forma de tipul *am vrut cînta*, deși deosebit de frecventă în secolul al XVI-lea, în special în textele nordice, este treptat scoasă din norma limbii literare, păstrîndu-se numai în vorbirea din Crișana, Maramureș și, izolat, în sudul Hunedoarei[44].

Pe de altă parte, tipul de condițional perfect *vrea cînta*, care avea dezavantajul de a exprima perfectul neavînd în componența sa nici un element terminativ, are tendința de a deveni supracompus, adăugîndu-se auxiliarul *fi* și înlocuindu-se infinitivul prin participiu, — formă deosebit de frecventă la Coresi și în alte texte sudice : „Că de n-ară fi lăsatu acelŭ nărodu cetățile sau casele și pren pustie să îmble, nu *vrea fi dobînditu* vindecare" (CC^{2}, 261/28—30), „de *vrea fi mers* muierile și de *vrea fi zis*" (CC^{2}, 140/2), „De ară fi fost Dumnezeu părintele vostru, *fi-vreați iubit mine*" (CT, 203^{r}/10)[45]. Gerunziul în locul participiului se întîlnește rar : „Derep ce amu că de n-ați avea urîciune, *fi-vreați știind* să știți că și voi aceștii lumi deșartă vă priceș-

[42] Cf. H. Weinrich, *op. cit.*, p. 190.
[43] Pentru forma compusă, vezi atestările din Ov. Densusianu, *op. cit.*, II, p. 230—231.
[44] Cf. I. Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, București, 1975, p. 174.
[45] Pentru alte atestări, vezi Ov. Densusianu, *op. cit.*, II, p. 231.

tuiți și realelor ei" (CC², 471/32—35). Intrînd în relații sintagmatice heteronexe cu condiționalul de tipul *ar fi mers, ar fi mergînd* și modelat după acesta, condiționalul de tipul *vrea fi dobîndit, vrea fi știind* suferă concurența primului și își restrînge treptat aria de circulație începînd cu primele decenii ale secolului al XVII-lea.

4. Materialul prezentat arată cum alături de timpurile simple și compuse se formează, pentru exprimarea anumitor nuanțe, forme supracompuse cu cîte trei elemente. Odată intrat în uz, modelul nu se oprește aici, ci merge mai departe, creîndu-se forme de *a treia generație*, cu cîte patru elemente verbale, de tipul *ar fi fost cîntat, vrea fi fost iubit, au vrut fi zis, aș fi fost cîntînd, vrea fi fost cîntînd* etc. Spre deosebire de formele supracompuse cu trei elemente, cele cu patru exprimă un recul mai accentuat în trecut, o preanterioritate față de anterioritatea exprimată de verbul regent :

> De *ați fi fost crezut* lu Moisi, fi-vreați de-ați crede și mie (CT, 193ᵛ/3—5 ; în textul latinesc acestei forme îi corespunde un imperfect subjonctiv : „Si enim *credaretis* Moysi, crederetis forsitam et mihi") ; de *ară fi fost înțelegut*, n-ară fi răstignit pre Domnul (CPr., 387/20—22) ; și de *vrea fi fost iubit* acest tînăr pre vecinul său, fi-vrea împărțit tot cît avea (CC², 292/21—22) ; Iată că dentr-alalți ucenici despărți Domnulu pre Pătru. Că de vrea fi mers mulerile și de vrea fi zis așa prost că „ne-ai zis noao să spunem apostoliloru numai", iară Pătru *au vrut fi zis* că „eu m-am lepădatu și cu alați nu sîntu eu ucenicu lui de-acmu" (CC², 140/1—5) ; Și cînd *am vrut fi sosiți* la sălaș și am vrut dezlega sacii, iată ai tuturor banii deasupra deplin în gura sacilor săi, derept aceala iată iarăși i-am adus cu noi (PO, 153/10 — 13 ; în textul latinesc din Vetus Testamentum, formei supracompuse îi corespunde un conjunctiv mai mult ca perfect : „cum *venissemus* ad diversorium, aperuimus saccos nostros...") ; Iată banii carii în sacii noștri desupra erau aflați, den pămîntul Cananului înapoi am adus ție, cum *am fi vrut furați* derept aceala de la casa domnu-tău argint sau aur ? (PO, 155/27 — 156/1 — 5 ; în textul latinesc din VT apare construcția *furati simus* în locul formei supracompuse de condițional : „Pecuniam, quam invenimus in summitate saccorum, reportavimus ad te de terra Chanaan : et quomodo consequens est ut *furati simus* de domo domini tui aurum vel argentum ?")[46].

Constatăm din exemplele date că formele de condițional dublu supracompus (cu patru elemente verbale) apar de obicei în propoziții subordonate condiționale sau temporale marcînd un recul în trecut, o preanterioritate (Vorverganagenheit) în raport cu acțiunea din regentă, fiind veritabile forme de *mai mult ca perfect condițional*. Termenul șochează, căci în gramaticile actuale, sincronice și diacronice, nu se vorbește nicăieri de un mai mult ca perfect condițional, dar acest fapt se datorește necercetării acestei forme, prezente în limba veche și în graiurile populare actuale. Firește, terminologia este tot atît de dificil (sau chiar mai dificil) de reformat ca ortografia, dar a nu face o distincție terminologică între forme simplu supracompuse de condițional și forme dublu supracompuse (*ar fi cîntat — ar fi fost cîntat*) înseamnă a nu ține seama de valoarea lor temporalo-aspectuală, aceea de a exprima anterioritatea, respectiv preanterioritatea.

În același timp, remarcăm unele diferențe structurale între formele supracompuse din scrierile lui Coresi și cele din *Palia* de la Orăștie : în primele apare condițional de tipul *vrea fi fost* (curent la Coresi) sau cel de tipul *ar fi fost* care precede participiul, în *Palia*, condițional de tipul *au vrut fi + participiu*. Formația proprie PO apare o singură dată la Coresi : *au vrut fi zis* (CC², 140/4—5). Aceste diferențe se explică prin preferința celor două variante literare vechi (muntenească și bănățean-hunedoreană), repre-

[46] Cf. și P. Skårup, *op. cit.*, p. 50.

zentate de textele respective, pentru un tip sau altul de condițional perfect.

4.1. Corespunzătoare formațiilor citate mai sus sînt formațiile cu gerunziu, folosite pentru a marca tot o preanterioritate, dar nu terminativă, ci durativă, față de acțiunea din regentă :

> De *ară fi* amu *fost fiind* pre pămînt, n-ară fi fost preot (CPr., 553/2—4) ; de *aș fi fost* den lume *fiind*, lumea vre-ară fi iubit (CC[2], 467/7—8 ; 469/27—28) ; Să *am vrut fi fiind* în zilele părinților noștri, *n-am vrut fi fiind* lor soți în sîngele părinților (CT, 51[r]/12—13).

Remarcăm în ultimul exemplu folosirea concordantă atît în condițională, cît și în regentă, a condiționalului dublu supracompus, cele două acțiuni fiind concomitente.

Deși aceste forme nu s-au păstrat în limba literară modernă, ele sînt foarte importante atît pentru studierea posibilităților limbii române, cît și pentru evoluția normelor limbii literare, întrucît anticipă construcțiile similare din cronici și în special din scrierile lui D. Cantemir, unde sînt deosebit de frecvente. De asemenea, ele constituie puncte de referință pentru vechimea construcțiilor de același fel din unele graiuri actuale. Firește, în secolul al XVI-lea sistemul formelor supracompuse cu patru elemente verbale era în faza incipientă, spre deosebire de cel cu trei elemente, bine atestat la majoritatea persoanelor, și mai vechi, probabil cu cîteva secole, în tot cazul după despărțirea dialectelor aromân și meglenoromân de trunchiul comun. Formele supracompuse din *a treia generație* se folosesc în narațiuni, reprezentînd „lumea narată", în special la persoana a III-a, mai rar la persoana I. Ca metafore temporale, adică prin transferarea din universul narat în cel comentat, se folosesc rar aceste forme, în special la persoana a II-a, specifică discursului comentat. În ambele situații, limitarea valabilității adevărului exprimat în regentă, rezerva locutorului cu privire la cele narate sau comentate sînt vizibile.

5. În secolele al XVII-lea și al XVIII-lea asistăm la următoarele transformări în sistemul timpurilor supracompuse cu trei sau cu patru elemente verbale din generația a doua și a treia :

5.1. Formele de tipul *am fost cîntat* își precizează din ce în ce mai mult valoarea de *mai mult ca perfect*, exprimînd reculul în trecut, preanterioritatea în propoziții subordonate (temporale, condiționale etc.), folosindu-se frecvent mai ales în textele reprezentînd graiurile nordice sau variantele literare nordice. Tot în aceste texte, ele pot să apară și în propoziții independente în narațiuni, în locul perfectului simplu, marcînd reculul în trecut și avînd valoare de perfect compus, timp care a înlocuit în regiunile nordice perfectul simplu. Relațiile contextuale cu perfectul compus sînt evidente într-un exemplu ca următorul: „Deaci Ursul au strîns pre Ștefan să-i plătească acei patru zloți, ce-au dat printru dinsu. Eară Ștefan *au fost* cumpărat (= a cumpărat) o iapă direpț 3 florinț" (1720—1721, 1624—1625, Cîmpulung, Bucovina, SB, 92). Valoarea de perfect, neluată, în general, în considerație în literatura de specialitate sau confundată cu cea de mai mult ca perfect, este deosebit de bine reprezentată în cronicile, cărțile populare și documentele oficiale și particulare din Moldova și Transilvania de nord și de est: "Și încă aceste sate a dumisale și țigani și giumătate din locul casii din Iași le-*au fost luat* domniia sa Mihai vodă cu strîmbătate și le-*au fost dat* unora și altora" (1727, Iași, DRA, II, 163) ; „Și *au fost giudecat* mărie sa vodă ca să giure

şesă oameni" (1723, Iaşi, DRA, II, 144). Spre deosebire de perfectul compus *au judecat*, forma *au fost judecat* îndepărtează retrospectiv acţiunea de perspectiva locutorului. Este vorba de o nuanţă pe care limba literară modernă, respingînd forma supracompusă de tipul *au fost judecat*, nu o mai posedă.

În ceea ce priveşte valoarea de mai mult ca perfect a formei citate, aceasta este evidentă în subordonate prin relaţia stabilită cu verbul regent: „Şi mai dzisă cum au vinit la Luna di i-au furat şi un copil, carili *au fost crescut* (= crescuse) Irimie de mic" (1706, Iaşi, DRA, II, 113). Uneori mai mult ca perfectul supracompus şi cel sintetic apar în aceeaşi frază în propoziţii subordonate coordonate : „că i-am făcut un zapis la mîna lui Toader de l-*am fost ierlat* cînd am pribegit în ţara leşească şi-l *iertasăm* cu această tocmeală, ca să mă slujească la nevoia mea" (1701, Iaşi, DRA, II, 93).

Neselectată în normele limbii literare moderne, în ciuda frecvenţei sale întrebuinţări în textele vechi din regiunile nordice[47] şi în graiurile populare actuale din Moldova, Transilvania, Banat, Maramureş, Crişana (cf. ALR, s.n., vol. VII, h. 2017, 2018, 2019, 2020), forma de tipul *au fost cîntat*, absentă din dialectele sud-dunărene, corespunde tendinţei spre analitism a limbii române şi are toate şansele să se extindă, concurînd mai mult ca perfectul sintetic *(cîntase)*.

5.2. O situaţie asemănătoare o are forma de tipul *au fost cîntînd* cu valoare de imperfect, adecvată „lumii narate" şi reliefînd al doilea plan al discursului narativ. Ea este deosebit de frecventă în marea majoritate a textelor narative din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea, în special nordice, dar şi în multe texte sudice (cronici, cărţi populare, documente particulare) :

> Să mărturisească cum l-au văzut bînd într-acea (d)zi şi cum *au fost borînd* şi *au fost făcînd* toate nebuniile (PM, 265, IL, 265) ; zic unii că *au fost trăgînd* nădejde de domnie şi Diacul spătariu (RP, 111) ; *au fost umblînd* (U, 214) ; *s-au fost gătînd* (1728, Craiova, Iorga, *Scrisori de negustori*, 110) ; *s-au fost hrănind* de cînd *au fost ţiind* satul (1671, Bîrlad, DB, I, 211) ; *au fost mergînd* (1770, Ardeal, Iorga, *Acte româneşti din Ardeal*, 269) ; n-*au fost ştiind* (*ib.*, 269) ; *au fost dzicînd* (N, 279) ; le-*au fost dînd* plocon (C. Căpitanul-Filipescu, *Istoriile domnilor Ţării Rumâneşti*, ediţie de N. Iorga, Bucureşti, 1902, p. 13) ; trei vecini ai noştri din sat, carei s-au dus de s-au aşezat în Cîmpu Lungu şi i-*au fost trăgînd* la Păşcani, dumneei Ileana, stolniceasa (1701, Moldova, DRA, II, 94) ; au ieşit oamenii la un locu largu ce iaste în Ţaringrad de s-*au fost stringînd* oamenii cu cai buni cine *au fost avînd* şi *au fost alergînd* cu caii ; şi i-*au fost giucînd* cum le era obicina (ms. 4793 din BA, Moldova, prima jumătate a secolului al XVIII-lea, 217) ; Zic că acea porimbiţă *au fost şezînd* lîngă un zid şi la vremea secerei secera oamenii grîu. Porimbiţa tot *au fost imblînd* după secerători şi strîngea şi mînca grîu (1703, Braşov, din ms. 1436 din BA, f. 100) ; Aşa cetim în cartea lui cum, cînd s-ară fi fost uspătînd feciorii lui Iov în casa născutului dintîiu, atunci slugile lui *au fost arînd* cu boii şi asinii *au fost păscînd* în loc de păşune (ZSA, 26[6]) etc.

Aceste exemple, la care se pot adăuga numeroase altele, probează răspîndirea deosebită a formei supracompuse în texte din diferite regiuni dacoromâne. Dacă forma ar fi fost un calc după slava bisericească, cum s-a afirmat, nu s-ar mai putea explica frecvenţa ei în textele din secolul al XVII-lea şi al XVIII-lea, cînd influenţa originalelor slavone scade foarte mult în intensitate sau este chiar nulă, şi mai ales prezenţa masivă a construcţiei în docu-

[47] Cu valoare de mai mult ca perfect, forma supracompusă apare şi în documentele munteneşti : „acel român ce *am fost omorît* eu" (1709, Mănăstirea Tismana, DRA, I, 228), *a fost mers* (1702, Bucureşti, DRA, I, 197), *am fost făcut* (1701, Craiova, DRA, I, 188) etc. Deci, forma supracompusă avea o extensiune mai mare ca astăzi în limba veche.

mentele particulare, în special din zonele nordice. Folosit eliptic, aproape numai la persoana a III-a şi numai în discursul narativ, ca timp al „lumii narate" şi ca „fundal" al descrierii sau naraţiei, imperfectul supracompus intră în relaţii paradigmatice şi sintagmatice cu imperfectul simplu, utilizat nu numai la persoana a III-a, ci cu întreaga sa paradigmă, precum şi cu perfectul compus şi cu cel supracompus în textele nordice (cf. exemplul citat mai sus din ms. 4 793), timpuri care se folosesc pentru reliefarea primului plan al naraţiunii. Opoziţia stabilită de H. Weinrich : *Tempus des Hintergrunds* (imperfectul) — *Tempus des Vordergrunds* (preteritul—iar în română, prin înlocuirea perfectului simplu cu cel compus, în special acesta din urmă)[48] este deosebit de utilă pentru explicarea folosirii formei în discuţie în diferite părţi ale unui text narativ (cronici, documente, cărţi populare cu caracter narativ), deoarece, aşa cum am arătat, alegerea timpurilor este legată de perspectiva locutorială, de situaţia comunicării. Spre deosebire de imperfectul simplu, care exprimă o acţiune trecută neterminată în momentul vorbirii, imperfectul supracompus are aceeaşi semnificaţie de bază, dar şi avantajul de a proiecta mai mult în trecut acţiunea, exprimînd deci o preanterioritate faţă de cea exprimată de imperfectul simplu. În felul acesta, optica retrospectivă a locutorului se lărgeşte iar urmarea este o detaşare a acestuia de cele narate, deci o atenuare a valabilităţii celor narate. De aici, nuanţa de *prezumtiv* pe care o are forma supracompusă de tipul *au fost şezînd* (= *ar fi şezînd*) din exemplul dat mai sus din ms. 1 436, precum şi în multe altele.

Din acest motiv, considerăm că dacă în gramatica actuală se delimitează un mod al presupunerii, modul *prezumtiv*, el nu trebuie să cuprindă numai formele de prezent şi de perfect (formate pe baza viitorului anterior, conjunctivului perfect sau condiţionalului perfect), ci şi forme de imperfect, cum este cea discutată mai sus[49].

Forma supracompusă de tipul *au fost avînd* este folosită astăzi cu valoarea şi funcţia delimitată mai sus în multe graiuri populare (Haţeg — Hunedoara, Transilvania de nord şi de est, Maramureş, o parte din Banat şi Crişana). Din păcate, răspîndirea exactă a acestei forme nu se poate afla din ALR, întrucît chestionarul ALR I şi II nu a prevăzut o întrebare corespunzătoare[50]. Repartiţia dată de noi se bazează pe prezenţa formei în textele dialectale :

> Acoló o fost d'aprope Tău iezilo. S-apu copt'iii *o fost şezîn* acoló (E. Petrovici, *Folclor de la moţii din Scărişoara*, *AAF*, *V*, 1939, p. 164); Alisandru-mpărat *o fo săiind* d'im pt'atră-n pt'atră cu calu. *S-o fo bălind* şi cu furnicile. Nu *s-o fi t'emînd* d'e nime (*ib.*, 167) ; Hăia *or foz minin* (Cerbăl—Hunedoara, APPE, III, 170) ; *or fost prinzin* (*ib.*, 170) ; S-o dus, *s-o* dus, pun la Paşti. În d'imn'eaţa d'in Paşti unu *o fos lucrîn* acló, *o fost arînd* (Poiana Răchiţelii—Hunedoara, APPE, I, 359) ; Şi noaptea o auzît că *o fost avut* un coptil şi *o fo plingînd*. Plînje coptilu de nu mai *fu tăcînd* (Măguri — Suseni, Crişana, ICV, 99) etc.

Ca şi în limba veche, în graiurile populare actuale forma supracompusă de imperfect intră în relaţii paradigmatice cu imperfectul simplu şi sintagmatice heteronexe cu perfectul compus sau cu cel supracompus (cf. ultimul

---

[48] Cf. H. Weinrich, *Tempus. Besprochene und erzählte Welt*, p. 93.

[49] Tot o formă de prezumtiv este şi cea compusă din două elemente de tipul *era zicînd*, atestată încă din secolul al XVI-lea (cf. Densusianu, *op. cit.*, II, p. 215) şi prezentă şi astăzi în multe graiuri populare. Studiul ei nu intră în obiectul cercetării de faţă.

[50] Cf. şi I. Pătruţ, *Studii de limba română şi slavistică*, Cluj, 1974, p. 85.

exemplu), uneori chiar cu cel anterior (*fu tăcînd*), reliefînd „fundalul" descrierii din „lumea narată". Se folosește, de asemenea, eliptic, numai la persoana a III-a singular sau plural.

În ciuda vechimii sale deosebite, în ciuda marii răspîndiri areale în epoca veche și în cea modernă și în ciuda valorii sale expresive (de lărgire a perspectivei locutoriale în trecut și de atenuare a veridicității narațiunii), forma supracompusă de imperfect nu a fost selectată de normele limbii române moderne, nefiind nici măcar menționată ca arhaică și regională de Gramatica Academiei (ediția a II-a)[51].

5.3. Viitorul de tipul *va fi cîntat*, *va fi cîntînd* nu prezintă, în ceea ce privește forma, diferențe față de secolul al XVI-lea. Singura deosebire constă în valoarea de *prezumtiv* perfect, respectiv prezent a formei de persoana a III-a, pe care o poate primi ca „efect de sens" acest timp și care este din ce în ce mai pronunțată cînd locutorul nu este suficient informat sau are o rezervă cu privire la acțiunea realizată de protagonistul procesului enunțat:

> M-am milostivit și i-am luat dijma acelui hotar să fie pe vîru treaba sfintii mănăstiri episcopiii, și după cum *a fi fost* și obiceiul vechiu și mai denainte, precum să *va fi luat* și de la domnii ceilalți (1710, Iași, DRA, II, 125) ; cei ce *vor fi scris* că o chiamă așa nu *vor fi umblat* într-aceste părți (C. Cantacuzino, IST, 11) ; precum de la alții *vor fi auzit* (*ib.* 11) ; Iară de *va fi avut* cuget, nice n-au îmblat pre subt ascuns după viața omului (SZA, 92[v]) ; carii *vor fi avînd* bani, cu bani cu tot să ia (1701, Iași, DRA, II, 95) ; socotiia căi *să va fi întîmplat* vreo rea întîmpinare la călătoriia lui (1783, Hurez, ms. 2587 din BA, 12).

La persoanele I și a II-a valoarea de prezumtiv este rară și forma în discuție exprimă lipsa de informație a locutorului sau a interlocutorului:

> Ce, orce pagubă *oi fi avut*, să-mi scrii (1718, Deleni, DRA, II, 137) ; Așijderea și voao, carei *veți fi ținîndu* suhaturi sau arături pre moșiia sfintii mănăstiri, toți să aveți a da dijma (1703, București, DRA, II, 199)[52].

Folosit mai ales la persoana a III-a, prezumtivul este prin urmare un mod *defectiv*, *fără semiologie proprie* (formele sale fiind sincretice cu ale viitorului sau ale condiționalului perfect și conjunctivului perfect) și fără o *semnificație* proprie. Din punctul de vedere al conținutului categorial, el este *și* indicativ (exprimînd o acțiune *reală*, dar necunoscută de locutor) *și* conjunctiv (exprimînd posibilitatea, nesiguranța, îndoiala) *și* condițional (exprimînd probabilitatea, eventualitatea). Disjuncția logică nu este posibilă, căci nu se poate spune că prezumtivul nu este *nici* indicativ, *nici* conjunctiv, *nici* condițional, ci numai că el este *și* indicativ, *și* conjunctiv *și* condițional. Avem genul proxim, dar nu și diferența specifică, iar valoarea de presupunere este mai mult un „efect de sens", care ține de „vorbire" și nu de „limbă". Lipsa de individualitate a prezumtivului este evidentă și dacă este privit din punct de vedere funcțional. El nu este caracterizat prin lexeme care să fie compatibile numai cu formele lui și să respingă alte forme. Formele prezumtivului pot fi generate atît de lexeme din cîmpul semantic al posibilității (deci de lexeme care generează conjunctivul), cît și de lexeme din cîmpul

---

[51] *Gramatica limbii române* (ediția a II-a, vol. I, București, 1966) nu menționează la imperfect decît forma simplă literară de tipul *chemam* și forma compusă, arhaică și regională de tipul *era mergînd* (cf. p. 252, 258–259). Forma supracompusă de tipul *a fost mergînd* (care se opune primelor două în limba veche și în unele graiuri actuale) este ignorată.

[52] Vezi și Elena Slave, *Prezumtivul*, p. 53–60 și *Gramatica* Academiei, p. 216.

semantic al certitudinii sau probabilității (care generează indicativul și condiționalul, dar resping conjunctivul)[53] — din punct de vedere al relației heteronexe. Din punct de vedere al relației homonexe, prezumtivul admite *și* conjuncțiile care se construiesc cu indicativul și condiționalul dar nu sînt compatibile cu conjunctivul, *și* pe cele care cer conjunctivul și sînt incompatibile cu celelalte două moduri. Astfel, el este selectat atît de *să* și compusele sale, cît și de *că, dacă, de* etc. și compusele lor. Deci, nici după formă, nici după distribuție, prezumtivul nu este o categorie omogenă, iar faptele citate ne dau dreptul să susținem că alegerea formelor de prezumtiv nu se face la nivelul „limbii", ci numai la nivelul „vorbirii", iar valoarea sa de prezumție este un „efect de sens" al viitorului, conjunctivului sau condiționalului. Ca „mod" al vorbirii și nu al limbii, el se apropie de imperativ, fiind o „formă alocutivă", caracterizată de G. Guillaume prin fenomenul de *subductivitate* (fr. *subductivité*)[54].

Însă, indiferent dacă îl considerăm mod al limbii sau numai al vorbirii, formele și efectele sale de sens trebuie studiate din punct de vedere diacronic, ceea ce am încercat să facem aici.

Din punctul de vedere al lingvisticii textului, formele cu valoare de prezumtiv de tipul *va fi mergînd, va fi mers* țin de „lumea comentată", dar ele apar des, ca metafore temporale, și în „lumea narată" (ca în ultimele două exemple citate). În acest transfer dintr-o lume într-alta constă valoarea lor expresivă : ele lărgesc perspectiva între locutor și acțiunea efectuată (în mod real) de protagonistul procesului enunțat, introducînd elementul de nesiguranță, îndoială, presupunere. Ca și alte forme, în „lumea narată" ele reliefează „fundalul" (al doilea plan) al discursului narativ, dar care în „lumea comentată" trece pe primul plan al reliefării. În aceasta constă, printre altele, marea lor expresivitate, iar efectele lor de sens sînt prezente atît în graiurile populare actuale, cît și în limba literară[55].

5.4. Dacă în evoluția formelor supracompuse cu trei elemente verbale de viitor transformările se limitează la accentuarea, în unele situații, a valorii de prezumtiv a persoanei a III-a, în evoluția condiționalului supracompus schimbările sînt mai mari. Este vorba, în primul rînd, de concurența dintre tipurile menționate mai sus și de impunerea, în urma acestei concurențe, a tipului *aș fi mers, aș fi mergînd* în normele limbii literare. Spre deosebire de aceste forme, din ce în ce mai frecvente în textele din cele mai multe regiuni, formele de tipul *am vrut cînta* își limitează din ce în ce mai mult, pe măsură ce ne apropiem de epoca modernă, frecvența și difuziunea areală. Ele se mai folosesc, de cele mai multe ori alături de formele generale de tipul *aș fi cîntat*, în special în textele din Moldova, Transilvania, mai rar în cele din Muntenia și Oltenia :

Vrutu-ți-s-au cădea, împărate, acest liubov ce arăți acmu să-l hii arătat mai de mult (V, 448/23—24) ; nu *s-au vrut luoa* (NT, 83) ; *am vrut veni* (1674, Muntenia, SD, IV, 22) ; nime *n-au vrut putea* (ZSA, 32) ; Ca și cînd *ară fi zis* : de nu m-*ară fi lăsat* pre mine Dumnezău în mînile lor, nu mi-au *vrut putea* strica pizmașli miei (ZSA, 33[v]) etc.

---

[53] Cf. C. Frâncu, *op. cit.*, p. 219—224.
[54] Cf. G. Guillaume, *Temps et verbe*, p. 47 și urm.
[55] Cf. Elena Slave, *op. cit.*, p. 53—60.

Nepătruns în normele limbii literare moderne, acest tip de condițional se mai menține în Crișana, Maramureș și, izolat, în sudul Hunedoarei[56]. ALR, II, serie nouă, nu-l înregistrează decît în cîteva puncte din nord-vestul țării (pct. 310, 316, 279, 325, 334, 272; cf. h. 2078, 2079, 2080, 2081, vol. VII). În toate celelalte puncte tipul *aș fi cîntat* este general.

Tipul *vrea fi cîntat* este, de asemenea, slab reprezentat în textele din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea : „ci nu-i era greu a o lua, de nu-i *vrea fi venit* oaste" (U, 200) ; „Și nu *vrea hi agiuns* Achileu pre Ector de *n-are hi stătut* el de bunăvoie" (1689, ms. 86 din BA, f. 125). El este concurat de tipul mai general *ar fi cîntat*, spre care evoluează, și cu care intră în aceeași frază în relații heteronexe, cum arată ultimul exemplu dat. În ALR II, s.n., vol. VII, această formă arhaică nu mai este înregistrată.

Ca și la viitor, formele supracompuse de condițional primesc mai ales la persoana a III-a o valoare de prezumtiv, exprimînd o acțiune reală făcută de protagonistul procesului enunțat, dar presupusă de protagonistul procesului enunțării[57].

6. Însă cea mai importantă transformare care trebuie semnalată în limba din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea este difuziunea gramaticală și areală a formelor supracompuse cu patru elemente verbale, din *a treia generație*, întîlnite sporadic în secolul al XVI-lea și limitate la microsistemul condiționalului. Acum ele se extind de la condițional și la alte paradigme, ajungînd să cunoască în scrierile lui D. Cantemir și ale lui I. Neculce o extraordinară frecvență și o expresivitate deosebită, dată de lărgirea spațiului locutorial în trecutul terminativ sau durativ.

6.1. Astfel, în textele din secolul al XVII-lea și al XVIII-lea formele supracompuse cu patru elemente verbale de condițional mai mult ca perfect se întîlnesc des în discursul narativ cu funcția de a atenua valabilitatea discursului și de a lărgi spațiul locutorial între protagonistul procesului acțiunii și acțiunea făcută de subiectul gramatical :

> Și aceasta pentru o pomenire, ca să să știe, aicea s-au însemnat. Că într-acest an al doozecilea al domnii mării sale lui Costandin Basarab voevod, fiind han al Crîmului Caplan Gherei, s-au sculat cu toate oardele tătărăști cu Șirem-bei al Crîmului și cu mulțime de tătari și mîrzaci de au mers la cerchezi ca să-i supuie după voia și pofta lor, pentru că cerchezii, nemaiputînd suferi luările și alte jafuri ce făcea, le-*ar fi fost răspuns* ca ori să să lase după obiceiurile și legăturile cele vechi, care avusese cu împărăția turcească, au ei nu vor mai asculta poruncile împărătești, nici vor da nimic din cele ce era legați împărații să dea (Radu Greceanu, *Istoria domniei lui Constantin Basarab voievod*, ediție de Aurora Ilieș, București, 1970, p. 170/32 — 40). — Acmu socotească fietecine că de vreme ce după socoteala lui Maienburg ostrogotthii au fost țiind Dachia, care începe din apa Prutului și pănă în apa Tisei să întinde, iată c-au trebuit visegotthii de la dînșii mai spre apus să să fie întins, și așe *ar fi fost cuprins* sau toată țara ungurească, sau o parte dintr-însa, care de ar fi fost așe adevărat, toată Istoria lui Iornand ar fi ieșit mincinoasă, de vreme ce el scrie precum : „Gotthii, ieșind de la țărmurile Mării Baltică, s-au dus în Schythia și s-au așezat la țărmurile Mării Negre" (D. Cantemir, *Hronical vechimei a romano-moldo-vlahilor*, ediție de Gr. G. Tocilescu, București, 1901, p. 269).

Am dat aceste două exemple în citate mai lungi pentru că, așa cum s-a arătat, geneza și evoluția întrebuințărilor formelor supracompuse nu se pot înțelege dacă nu se are în vedere arhitectonica timpului în frazele mai largi,

[56] Cf. I. Gheție, *op. cit.*, p. 174.
[57] Cf. Elena Slave, *op. cit.*, p. 53—60.

periodice, sau chiar dincolo de fraze, în domeniul așa-zisei „sintaxe transfrastice", capabilă să surprindă relațiile temporale contextuale.

Deși fac parte din stilul indirect care, spre deosebire de stilul direct (în care *spațiul enunțiativ al locutorului* nu e și spațiul enunțiativ al subiectului gramatical)[58], spațiul enunțiativ al locutorului nu este și cel al protagonistului procesului enunțat, al subiectului, căci valoarea de adevăr a celor afirmate nu este asumată de autor, responsabilitatea fiind lăsată celui din urmă (subiectului *cerchezii*, în primul exemplu). Cu alte cuvinte, deși frazele narative ale discursului indirect ar trebui, prin natura lor, să presupună *unicitatea spațiului enunțiativ* (al locutorului și al subiectului gramatical), întrebuințarea formelor în discuție (*ar fi fost răspuns, ar fi fost cuprins*) face ca aprecierile sau evaluările (de pildă, evaluarea istoriei lui Iornand din ultimul exemplu), presupunerile, conotațiile să aparțină numai locutorului, care se distanțează astfel de „lumea narată" a discursului narativ. Se introduc astfel elemente ale „lumii comentate", iar în discursul indirect o paradoxală separare a spațiului locutorului de spațiul subiectului gramatical. Separarea devine maximă în al doilea exemplu, cînd locutorul (D. Cantemir) întrerupe discursul indirect și îl continuă cu cel direct (citatul din Iornand). Aici este clară opoziția dintre spațiul enunțiativ al locutorului (istoricul D. Cantemir: *Iornand scrie*) și spațiul enunțiativ al subiectului (cel al lui Iornand).

Cu aceasta, socotim că am surprins funcția esențială a formelor supracompuse citate: aceea de a arăta rezerva locutorului față de cele narate în discursul indirect (sau, cum spune H. Weinrich, cînd analizează unele forme similare din franceză și spaniolă, „la función de limitar la validez del discurso"[59]).

6.1.1. Formele supracompuse de tipul *ar fi fost răspuns* sînt întîlnite în tot felul de scrieri cu caracter narativ (cărți bisericești, cronici, cărți populare și chiar documente particulare). Iată cîteva exemple în contexte mai mici:

> Navan deaca să îmbătă măscări pre împăratul David, și pentru aceea David vrea săucigă, de nu *s-ar fi fost rugat* lui David Avighia, muiarea a lui Navan (*Cheia înțelesului*ui București, 1678, p. 847); de n-ar fi fost Dumnezeu întru noi cînd era a să scula oamenilor, spre noi, de vii *ne-ar fi fost înghițit* (*ib.*, 11/21); *pierdut aș fi fost, aș fi fost chieltuit, aș fi fost rămas* (*ib.*, 298; toate cele trei forme apar într-o frază arborescentă, pe care din motive de economie nu o dăm în întregime); de *ar fi fost ieșit* îndată iarăși singur împăratul cu oștile, cîndailea s-ar fi purtat lucrul mai bine (D. Cantemir, *op. cit.*, p. 404/4—5); *Pierdut aș fi fost* (omenite cititoriule) toată nedejdea și denainte împotrivnicilor și sabiia din dreapta și scutul din stînga aș fi scăpat: și așe, precum să zice cuvîntul, și osteninţa, și undelemnul în zadar *aș fi fost chieltuit*; și mai mult cursul Hroniculul înainte a duce, de tot *aș fi fost rămas*, de *n-aș fi fost*, după multă trudă și sfărmare de cap, *aflat*, precum pentru lucrurile Dachiii noastre de au și tăcut unii, iar nu toți istoricii condeile-și-au frînt (*ib.*, 298/23—30; remarcăm aici folosirea în aceeași frază a patru forme supracompuse cu patru elemente verbale, toate la persoana I singular, fapt rar întîlnit în cazul acestui timp, care se folosește mai ales la persoana a III-a); *s-ar fi fost întemeiat* țara (N., 197) etc.

Construcția corespunzătoare cu gerunziul, în locul participiului, exprimînd o acțiune durativă în trecut (deci cu valoare de imperfect condițional) este, de asemenea, prezentă, dar frecvența ei este mult mai mică:

> Așa cetim în cartea lui, cap. 1, stih 13, 14, 15, cum, cînd *s-ară fi fost uspătînd* feciorii lui Iov în casa născutului dintîiu, atunci slugile lui au fost arînd cu boii și asinii au fost păscînd

[58] *Cf.* R. Martin, *Quelques aspects du „modalisateur"*, în „Travaux de linguistique et de littérature", XVIII, 1, Strasbourg, 1980, p. 73—74.

[59] *Cf.* H. Weinrich, *Estructura y función de los tiempos*, p. 184.

în loc de pășune (ZSA, 26[v] ; este de remarcat concordanța dintre această formă de condițional și cea de imperfect supracompus din regentă).

6.1.2. Tipul de condițional *au vrut fi cîntat* este însă mai frecvent, dar el se întîlnește numai în texte ardelenești și moldovenești :

Nenevitenii, de n-*au vrut fi auzit* și să înțeleagă propovedaniia lui Ioana, nu s-ară fi pocăit, ce peste 40 de zile ară fi perit (ZSA, 4[r]) ; Așijderea și mitropolitul Teofan n-*au vrut hi ieșit* întreg, de n-ar hi fugit prin munți de groaza lui (Gr. Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ediția C. Giurescu, București, 1924, p. 221 ; *au vrut fi apucat* și alte cetăți (*ibid.*) ; *n-au vrut fi scris* (BRV, II, 502) etc.

Și în acest caz, construcția corespunzătoare cu gerunziul este mult mai rară și ea apare numai în texte ardelenești : „Ceuca mai de omenie *vrea fi fost arătîndu-se* în fire ei" (GCR, II, 213).

Toate formele de condițional supracompus cu patru elemente, discutate mai sus, au în comun faptul că se întrebuințează în fraze periodice ipotetice, de cele mai multe ori formînd nucleul unei propoziții subordonate condiționale, mai rar temporale. O inovație specifică secolului al XVII-lea, care se extinde în secolul al XVIII-lea, este posibilitatea de a folosi astfel de forme și în principale regente ale unor condiționale (de pildă, exemplul citat din Ureche cu forma n-*au vrut fi ieșit* și cel din Cantemir cu forma *pierdut aș fi fost*).

6.2. După modelul condiționalului, formele supracompuse se extind și la viitor, apărînd astfel forme cu patru elemente la indicativ, adică de viitor preanterior, sau *viitor III*, cu efecte de sens de prezumtiv. Ele se întîlnesc în textele narative, în special în cronici, dar numai în cele care reprezintă graiurile nordice[60] :

Iară de *va fi* și *fost* cinevași *scris* și va fi lăsat, ca și noi cești de pre urmă, de acelea ce au fost să știm, iată nicicum nu să află (Stolnicul Constantin Cantacuzino, *Istoria Țării Rumânești*, în *Cronicari munteni*, ediție de M. Gregorian, vol. I, București, 1970, p. 175) ; Și de *va fi fost rămas* cinevași, încă atîta s-au amestecat în cei de pe urmă lăcuitori, cît îngropați de tot sînt (*ib.*, 194—195) ; Că cei ce vor fi scris că o chiamă așa, nu *vor fi fost umblat* într-aceste părți (*ib.*, 178) ; de nu-l *va vrea fi apucat* moartea... multă răsipă țărilor să vrea fi făcut (U, 119) ; de *or hi fost stînd* acele direase, n-a hi avînd (1675, Iași, SI, V, 29).

Extensiunea formelor supracompuse cu patru elemente verbale din sfera condiționalului în cea a viitorului indicativ se explică prin afinitățile structurale (auxiliarul *a vrea*) și funcționale ale celor două microsisteme (condiționalul este, în ultimă instanță, un „viitor ipotetic", fapt subliniat de G. Guillaume și școala sa lingvistică[61]). Ca și formele supracompuse de condițional, cele de viitor apar, în special, în perioade ipotetice ca nucleu al propoziției subordonate. Mai rar ele apar în propoziții principale regente (ca în ultimul exemplu din cronica stolnicului C. Cantacuzino). Întrebuințate de obicei numai la persoana a III-a singular sau plural, formele de viitor cu patru elemente verbale sînt capabile de a exprima irealul, posibilul, căci viitorul este domeniul posibilului întrevăzut, sau mai bine zis al „lumii posibile". De aici, fenomenul

[60] Singurul text „muntenesc" în care am găsit astfel de forme este *Istoria Țării Rumânești* (a Stolnicului Constantin Cantacuzino), atribuită recent de N.A. Ursu („Cronica" din 7—14 august 1982, p. 7) ardeleanului Teodosie Veșiemeanul. Prezența formelor în discuție pledează pentru această ipoteză, dată fiind circulația lor în Ardeal și în textele nordice.

[61] Cf. G. Guillaume, *op. cit.*, p. 15—27.

semantic de presupunere în spațiul enunțiativ al locutorului, de distanțare a sa față de acțiunea făcută de subiectul gramatical. Este vorba de același fenomen pe care l-am constatat la condițional, cu singura deosebire că „lumea posibilă" evocată de viitor este mai apropiată de lumea reală a locutorului (adică de *eu, aici, acum*)[62].

6.3. O caracteristică a sistemelor lingvistice ale limbilor vii este aceea că, deși tind permanent spre realizarea unei simetrii perfecte, ele prezintă numeroase asimetrii, care asigură schimbările în limbă și care sînt uneori înlăturate prin acțiunea factorilor de autoreglaj.

O astfel de asimetrie prezintă formele de conjunctiv cu trei elemente verbale *să fie fost cîntînd, să fie fost cîntat*, apărute sub influența celor cu patru elemente verbale de la condițional și de la viitor indicativ. Toate sînt forme de „a treia generație", dar în timp ce formele de condițional și de viitor de tipul *ar fi fost cîntat, ar fi fost cîntînd, va fi fost cîntat, va fi fost cîntînd* descind din cîte o formă supracompusă cu trei elemente verbale, cele de conjunctiv de tipul *să fie fost cîntînd, să fie fost cîntat* se alcătuiesc pornind de la o formă compusă numai din două elemente verbale, adică de la perfectul conjunctivului (el *să fie cîntat*, el *să fie cîntînd*). Firește, în conștiința vorbitorului obișnuit această diferență nu se face de obicei, căci acesta nu știe că morfemul *să* are o altă natură și o altă funcție decît primul auxiliar din formele de condițional și de viitor indicativ.

Cert este faptul că prin tendința de reducere a *contrastelor* din sistem, adică printr-o analogie nivelatoare vizînd simetria timpurilor verbale supracompuse, formele cu patru elemente de la condițional și viitor și-au oferit modelul lor și pentru conjunctiv, creîndu-se conjunctivul mai mult ca perfect de tipul *să fi(e) fost cîntat*, sau conjunctivul imperfect, *să fi(e) fost cîntînd*. Dar acesta la rîndul său, deși creat din tendința de simetrie, introduce o asimetrie în sistemul timpurilor astfel construite, fiind un permanent punct slab al sistemului ca atare, supus deci schimbării și unei noi tendințe spre simetrie.

Aceste idei pot fi ilustrate cu următoarele fapte. Primele atestări ale conjunctivului mai mult ca perfect apar începînd cu prima jumătate a secolului al XVII-lea :

> Află-să această țară *să fie fost lăcuit* și alții într-însa (U, 67) ; Nu i s-au căzut lui *să fie fost cumpărat* moșie (1668, Iași, Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. III, partea a II-a, Iași, 1923, p. 67, 71) ; Și dzic călugării *să fie fost făcut* și sfeșnicele cele mari și cele mici și policandru și hora tot prisne de argint și pe urmă să le fie luat un domn și să fie făcut altele de spije, care le-am apucat și noi (N, 8) ; acel Lupu sărdariul *să fie fost umblat* ajungîndu-să cu moscalii (N, 383) ; Acest pămînt al Moldovei n-au fost aședzat de demult de oameni, *să fie fost trăit* într-însul cu pace, ce în cîteva rînduri au fost și pustiu (N, 3) ; Iară împăratului, trebuindu-i, *să fie fost întărit* toate cetățile Misii..., să fie pătruns prin toată Misia și să fie așezat toate locurile cum se cade (D. Cantemir, *op. cit.*, 403); Iată că fără greș putem socoti că o samă de români, și mai denainte și mai de pre urmă de prada lui Batîe, *să fie fost rămas* neclintiți pre locurile sale (*ib.*, 470) ; din istorii să adeverește, precum dacă Constans în Dachiia noastră au trăit, adevărat și acei bani în Dachiia *să să fie făcut*, precum s-au și aflat acolo (*ib.*, 249) ; măcar nu fără călcare și multă stropșitură, *să fie fost scăpat*, putem înțelege (*ib.*, 270) ; în cîte țări sau provinții *să să fie fost împărțit* Dachia, foarte cu greu iaste a să desluși (*ib.*, 66) ; nu iaste pricină, care să zică că doară lăcuitorii Dachii, pre această vreme într-însa a lăcui *să nu fi fost putut*, măcar

[62] Pentru relația dintre „lumile posibile" și „operatorul temporal", vezi R. Martin, *op. cit.*, p. 69—74.

că istoricii despre aceastași parte ceva nu pomenesc (*ib.*, 275) ; care uric zice că **el nu l-au** văzut, numai să fie auzit de la Dosithei mitropolitul, precum așea *să fie fost însămnat* anul într-acel uric (*ib.*, 483); în multe țări *să să fie fost despărțit*, putem socoti (*ib.*, 67) ; Din Letopisețul sîrbesc aflăm precum acel craiu sîrbesc *să-l fie fost chemat* Milutin (*ib.*, 480) etc.

Am dat mai multe exemple din Neculce și în special din Cantemir, căci la aceștia formele supracompuse ating cea mai mare frecvență din toate textele vechi și moderne, devenind un adevărat manierism. De pildă, în *Hronicul vechimii romano-moldo-vlahilor*, Cantemir folosește cîteva sute de astfel de forme, care au ca funcție exprimarea preanteriorității, adică lărgirea mult în trecut a perspectivei „lumii narate" din perspectiva locutorului, și, uneori, rezerva acestuia față de cele narate de unele izvoare istorice.

Spre deosebire de formele supracompuse de condițional și de viitor, discutate mai sus, cele de conjunctiv nu se mai întîlnesc în perioade ipotetice (ca nucleu al unei subordonate condiționale), ci în subordonate completive necircumstanțiale (completive directe, indirecte, subiective).

În afară de aceasta, o inovație demnă de menționat este apariția formelor supracompuse de conjunctiv în *stilul indirect liber*, în care locutorul se confundă cu un colocutor, căruia îi evocă, explicit sau nu, gîndirea, sentimentul sau aserțiunea, dîndu-le ca ale sale proprii cînd îi convin (de pildă, ultimele două exemple din Neculce și multe din exemplele din Cantemir, unde acesta preia unele informații de la alți istorici cu privire la Dacia). Astfel, în aceste cazuri, spațiul enunțiativ este al locutorului, confundat cu colocutorul, iar jocul timpurilor verbale, deicticele de loc (*atunci, pe această vreme, mai dinainte, mai din urmă*, care apar în exemplele date) și pronumele personale (*el, ei*) se concentrează asupra lui *eu-aici-acum* al locutorului. Este un mijloc deosebit de expresiv, rezultat din ambiguitatea stilului indirect liber, din *confuzia* celor două spații enunțiative, dar, în același timp, din *distanțarea* acestora, prin atenuarea valabilității discursului narativ al colocutorului, prin folosirea timpurilor verbale de valabilitate limitată. De pildă, în „acel Lupu sărdariul *să fie fost umblat* ajungîndu-să cu moscalii", Neculce nu precizează : „cum zice X", unde X este sau nu identificabil pentru interlocutor. Avem de a face, deci, cu conotații, presupoziții sau aserțiuni, în care valoarea apreciativă nu este a locutorului, ci a colocutorului rămas neidentificat de interlocutor sau de cititor[63].

6.3.1. Construcțiile cu gerunziul în locul participiului, pentru exprimarea unei acțiuni durative în trecut, sînt, de asemenea, prezente în textele din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, atingînd cea mai mare frecvență la Cantemir :

La învățături solielor, cărților la răspunsuri, am audzit pre mulți mărturisind *să fie fost covîrșind* pre Vasilie vodă (Miron Costin, *Opere*, ediție de P.P. Panaitescu, București, 1958, p. 180/19—21) ; Ce soru-sa mai mult păgînului agiutînd, decît frățîne-său, ori cînd să întindea Laslău cu toporul să taie capul lui Batie, dară ea *să să fie fost plecînd* într-acea parte și *să-l fie fost scutind* (D. Cantemir, *Hronicul*, p. 143) ; pomenește Evsevie și Orosie precum acesta Alexandru dintre împărații romanilor pre Hs. să-l fie cunoscut Dumnezău și în cămara sa cea de taină *să fie fost avînd* chipurile lui Apolon, a lui Hs., a lui Avram și a lui Orfevs și acestora *să să fiefost închinînd* (*ib.*, 206) ; Corbul dară atîtea și atîtea răutăți și îndărăpniciuni precum să fie făcut și precum a multora răzsipă pricină *să fie fost* bine *cunoscînd*, însă nici așe de păcat s-au pocăit (D. Cantemir, *Opere complete*, IV, ediție de Stela Toma, București, 1973, p. 190) etc.

[63] *Ibid.*, p. 75.

Formele cu gerunziu apar în aceleași structuri sintactice ca și cele cu participiu și au în discursul narativ aceeași funcție de limitare a veridicității discursului, de distanțare a spațiului enunțiativ al locutorului de cel al protagonistului acțiunii. În discurs indirect liber (ca în primul exemplu din Cantemir, citat mai sus) cele două spații enunțiative se unesc, fără a se acoperi total unul pe altul.

6.4. După frecvența deosebită și după strălucirea pe care o cunosc formele de tipul *să fie fost cîntat, să fie fost cîntînd* la Cantemir, în special, și la cronicarii moldoveni, în general, urmează o epocă de regres în întrebuințarea acestora. Din cînd în cînd, ele mai apar în cronici, cărți populare, ba chiar în documente particulare din Transilvania și din Moldova :

> Au ieșit că Gheorghie Dragorovici să fi înșelat pă Ana cu oareșcare scrisori, precum *să fi fost murit* bărbatul ei cel d-întîi (1786, Sibiu, SD, XII, 187) ; Știi adevărat ? Auzit-ai din om de credință sau cetit-ai ? Precum în veacul trecut, adecă către anul 1630, *să să fie fost așezat* aici în Schei un om, Theodor Bălan (1773, Șcheii Brașovului, *Acte, documente și scrisori din Șcheii Brașovului*, ediție de V. Oltean și Al. Duțu, București, 1980, p. 29) ; pomenește istoriia de dumnezeii clinești și de alții mulți cum *să fie fost grăind* și *răspunzînd* (*Esopia* sau *Viiața și pildele prea înțeleptului Esop*, Sibiu, 1795, p. 2[v]) ; Îm scrii că *să hi fost socotit* mai înainte și așa *să fi fost poftit* pre un mazăl de hotărîre, dară *să nu fi fost rădicind* un boier de la Eș (1800, Moldova, SD, XI, 65).

De remarcat este în primul rînd forma invariabilă *fi* apărută și la conjunctivul perfect în cursul secolului al XVIII-lea[64] : nici unul din cele trei elemente verbale ale formei supracompuse nu are desinență verbală, exprimarea persoanei făcîndu-se prin mijloace sintactice, implicite. De asemenea, semnalăm în documentul citat de la Șcheii Brașovului segmentarea frazei și izolarea subordonatei completive directe (al cărei nucleu este forma supracompusă *să să fie fost așezat*). Este o prefigurare a unui procedeu frecvent în stilul narativ modern.

6.5. Sub presiunea formelor supracompuse discutate mai sus, apare atestat în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și un *infinitiv supracompus*, care ar putea fi numit *infinitiv mai mult ca perfect*, formă ignorată în literatura noastră de specialitate. El corespunde conjunctivului mai mult ca perfect cu care intră în variație liberă și întreține aceleași relații contextuale ca și acesta :

> Lucrurile cererilor a tot neamul rumânesc din Ardeal, nooă într-acestaș chip arătate, ca și neamul rumânesc să să arate a fi lăcuitori și stăpînitori în țară și ca să să întoarcă îndărăpt la traiul dimpreună al tuturor legilor a fiilor țării, de care pînă acuma s-au arătat *a fi fost lipsit* și *lepădat*, numai pentru nedireptatea vremilor (*Supplex Libellus Valachorum în variantele românești de la Șchei*, ediție de A. Rădulțiu și Gyémánt, București, 1975, p. 81).

Creată din infinitivul perfect prin adăugarea unui auxiliar după modelul conjunctivului supracompus, forma apare în special la reprezentanții Școlii ardelene, care reînviază infinitivul, înlocuit în mare parte prin conjunctiv[65] : „Se zice *a fi fost născut* Ioan Huniadi" (Gh. Șincai, *Hronica românilor*, tomul II, Iași, 1853, p. 2). Forma apare însă sporadic și nu mai este atestată mai tîrziu.

---

[64] Cf. C. Frâncu, *op. cit.*, p. 209—213.

[65] Cf. C. Frâncu, *Cu privire la „uniunea lingvistică balcanică". Înlocuirea infinitivului prin construcții personale în limba română*, ALIL, XX, 1969, p. 69—116.

6.6. În secolul al XIX-lea și în secolul nostru, formele de condițional de tipul *ar fi fost avut (având)*, *au vrut fi avut (având)*, de viitor de tipul *va fi fost avut (având)* și de conjunctiv de tipul *să fi fost avut (având)* cunosc un regres vertiginos în limba scrisă din toate regiunile, nefiind admise în normele limbii literare. Ele mai pătrund, din cînd în cînd, în scrierile narative:

N-au vrut fi scris (N. Horea, *Oglinda*, 1807, BRV, II, 502); Dară cînd *oi fi fost avut* prilegiul de a le vedea dintru început, de-amăruntul, cum și cînd s-au întîmplat, atunci cred că și d-ta ai avea o lumină cu mult mai mare în puntul acesta (1837, Blaj, dintr-o scrisoare a lui T. Ciparîu către G. Barit, în *George Barit și contemporanii săi*, vol. IV, București, 1978, p. 93); Îl prinseseră că *ar fi fost scriind* scrisori anonime către un director de întreprindere (Marin Sorescu, *Viziunea vizuinii*, București, 1982) etc.

În graiurile populare actuale, formele în discuție, în special cele de condițional, se mai conservă pe alocuri, mai ales în zonele de peste munți:

Îm spunea tata moșu c-ar hi fost carantină mai sus dă han, în grădină la Miclea la Ciapă, *c-ar hi fost trecînd* și săcui cu porci („Grai și Suflet", IV, 1929, 1, p. 108); Atunci el o luat p-o parte, și-o fujit să schepe de el, că l-*ar fi fost omorît* (Mărișel — Borești, Crișana, culeș în 1979, ICV, 154).

Ceea ce este important este faptul că ele nu sînt moarte, chiar dacă folosirea lor este sporadică și paradigmele prezintă multe locuri goale, chiar dacă microsistemele din care fac parte sînt parțiale, în mare măsură nerealizate încă. Declinul lor este, poate, un exemplu concludent privind influența normei literare actuale asupra vorbirii populare, privind influența gramaticii învățate în școală asupra vorbirii omului de astăzi.

7. Care este raportul dintre aceste forme și „prescripțiile" sau „recomandările" gramaticilor românești, de la apariția acestora pînă azi? Este o întrebare legitimă care poate primi răspunsuri utile pentru elucidarea declinului întrebuințării formelor în discuție.

După cum se știe, încă de la apariția lor, gramaticile românești reflectă *norma* scrisă, adică tot ceea ce este repetiție de modele anterioare, admisă la un moment dat în scrisul oamenilor culți. Firește, la început avem de a face cu *norme literare dialectale*, care reflectă *variantele literare* conturate în timpul autorilor respectivi, ca apoi, în special după *Gramatica românească* (1828) a lui Heliade, și după eforturile acestuia de creare a unei norme supradialectale, ele să recomande norma unică, scrisă și vorbită. Mai important este faptul că gramaticile reflectă *uzul* dintr-o anumită perioadă al formelor și construcțiilor gramaticale și de cele mai multe ori abaterile de la acest uz.

7.1. Primele gramatici românești înregistrează numai o parte din formele supracompuse discutate mai sus. Astfel, în prima gramatică a limbii române (1757), cea a lui D. Eustatievici Brașoveanul, dintre formele supracompuse analizate apar numai cele care exprimă „vremea cea trecută săvîrșită" *(am fost săvîrșit)*, adică cele de mai mult ca perfect indicativ supracompus, și cele de condițional supracompus cu trei elemente verbale *(aș fi săvîrșit)*, exprimînd „vremea cea săvîrșită" pentru „închipuirea cea încheietoare" (condiționalul prefect) și cele cu patru elemente verbale *(aș fi fost săvîrșit)*, pentru „vremea cea de mult săvîrșită" pentru „închipuirea cea poftitoare"

(optativ-condiționalul mai mult ca perfect)[66]. Formele supracompuse de imperfect (*au fost cîntînd*), de viitor cu trei sau patru elemente verbale (*va fi cîntat, va fi cîntînd* ; *va fi fost cîntat, va fi fost cîntînd*) și cele de conjunctiv și infinitiv cu cîte trei elemente verbale (*să fie fost cîntat, să fie fost cîntînd, a fi fost cîntat*) nu sînt înregistrate, deși, așa cum am văzut, ele erau frecvente în epocă. Avem de a face cu o primă neglijare sau respingere tacită a formelor supracompuse, chiar a celor impuse în limba literară (de pildă, cele de viitor *va fi cîntat* sau de „prezumtiv" prezent *va fi cîntînd*). *Gramatica* lui Macarie, alcătuită în Moldova în anul 1772, dar orientată atît după norma din Moldova, cît și după cea din Muntenia, este și mai săracă în astfel de forme. Dintre supracompusele analizate, apar numai cele de condițional perfect și mai mult ca perfect (*aș fi vrut, aș fi vrut voit* și forma inversă, învechită deja atunci, *fire-aș fi vrut* sau *voit*)[67].

În schimb, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* (Viena, 1780, ediția a II-a, Buda, 1805), lucrare cu un pronunțat caracter etimologic și normativ, rezultat din preocuparea autorilor de a latiniza mai ales aspectul scris al limbii române, este mult mai bogată în forme supracompuse. Sînt înregistrate și recomandate paradigmele de mai mult ca perfect de tipul „eu *am fost lăudat*" (alături de paradigma simplă de tipul *lăudasem*), de condițional de tipul *aș fi lăudat* și *aș fi fost lăudat* (cu trei sau patru elemente verbale) și de infinitiv supracompus de tipul *a fi fost bătut*[68]. Formele supracompuse cu gerunziu, cele de viitor și cele de conjunctiv nu sînt consemnate, după cum nu este menționată nici valoarea de prezumtiv a formelor citate de condițional. Aceeași este situația și în gramaticile românești ale lui I. Molnar (1788) și R. Tempea (1797), provenite din Ardeal. Gramatica lui Ianache Văcărescu[69], reflectînd, în general, varianta literară muntenească, săracă în forme supracompuse, nu înregistrează nici una din formele supracompuse analizate, ci numai pe cele simple și compuse. La fel, cea a lui Toader Școleriu (1789), singura gramatică tipărită în Moldova în secolul al XVIII-lea, concludentă pentru caracterul regional al normei promovate de autorul ei, nu menționează formele supracompuse de mai mult ca perfect condițional, viitor, conjunctiv, infinitiv[70].

Toate gramaticile menționate mai sus nu dau criterii de selecție a formelor menționate, respingerea sau neînregistrarea unora fiind făcută tacit de autori. Prima respingere explicită a unei forme supracompuse apare în *Temeiurile gramaticii românești* (cca 1815—1820) a lui I. Budai-Deleanu, care adoptă o poziție diferită de a celorlalți autori ardeleni, combătînd folosirea formelor de mai mult ca perfect perifrastic, pentru motivul că acestea

---

[66] Cf. Dimitrie Eustatievici Brașoveanul, *Gramatica românească (1757)*, ediție de N. A. Ursu, București, 1969, p. 50—74. În general, aspectul lingvistic al gramaticii lui Eustatievici Brașoveanul reflectă tradiția literară muntenească, exceptînd, firește, particularitățile ardelenești ale autorului, originar din sud-estul Ardealului (cf. Mariana Costinescu, *Normele limbii literare în gramaticile românești*, București, 1979, p. 29).

[67] Cf. R. Ionașcu, *Gramaticii români*, Iași, 1914, p. 14; Mariana Costinescu, *op. cit.*, p. 29.

[68] Cf. S. Klein și G. Sinkay, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, Viena, 1790, ediția a II-a, Buda, 1805 (semnată numai de G. Sinkai), p. 38—50.

[69] *Observații sau băgări de seamă asupra regulelor și orînduielilor gramaticii rumânești*, ediția I. Rîmnic, 1787 ; ediția a II-a Viena, 1787.

[70] Cf. Toader Școleriu, *Lecțione adecă cuvîntare, scoase de la întăiu parte a gramaticii*, Iași, 1789.

sînt omonime cu cele de pasiv şi pot crea ambiguităţi[71]. În realitate, omonimia dintre formele sincretice de activ şi cele de pasiv se rezolvă uşor în procesul de comunicare şi ea este o falsă problemă sau, mai bine zis, o problemă greşit pusă pînă în prezent în lingvistică[72].

7.2. În prima jumătate a secolului al XIX-lea, gramaticile care înregistrează şi recomandă formele supracompuse sînt din ce în ce mai numeroase, în ciuda regresului înregistrat de folosirea acestor forme în textele literare, discutat mai sus. Astfel, C. Diaconovici Loga[73] dă pentru prima dată în istoria gramaticii româneşti paradigma de „pluscvamperfect" a modului „cujuctiv sau împreunătoriu" (*să fiu fost lăudat*), alături de cea „pluscvamperfect I-iu a modului arătătoriu sau indicativ" (eu *am fost lăudat*) şi de forma de infinitiv (*a fi fost lăudat*) mai mult ca perfect, prezente deja încă din 1780 în gramatica lui S. Klein şi G. Şincai. El nu înregistrează însă formele supracompuse cu gerunziu şi nici pe cele de viitor şi de condiţional cu trei sau patru elemente verbale cu participiu, deşi unele dintre acestea (ca, de pildă, cele de condiţional) fuseseră date în gramaticile anterioare datorate latiniştilor. Un pas în plus face Andreas Clemens în gramatica sa pentru germani[74], care înregistrează pentru prima dată formele de viitor de tipul *voiu fi fost cruţat*, considerîndule greşit forme de optativ mai mult ca perfect. El mai dă şi formele de condiţional mai mult ca perfect, *aş fi fost cruţat* etc. (considerate greşit ca fiind de conjunctiv) şi pe cele de infinitiv trecut (*a fi fost cruţat*).

Heliade Rădulescu, prin gramatica sa din 1828, prin periodicele conduse („Curierul românesc", „Curierul de ambe sexe") şi prin activitatea sa literară şi publicistică, a contribuit în cea mai mare măsură la stabilirea normelor literare moderne. Preocuparea sa de selectare din limba veche şi din limba vorbită din toate regiunile ţării a formelor, fonetismelor şi construcţiilor care să corespundă legilor de dezvoltare a limbii şi „spiritului naţional" se îmbină cu tendinţa de „muntenizare" a limbii literare, de promovare a elementelor fonetice, morfologice, lexicale şi sintactice munteneşti. Acest lucru se reflectă şi în ce priveşte formele în discuţie. Heliade este cel care, din mulţimea de forme supracompuse, le selectează pe cele cu cea mai mare difuziune areală şi cu circulaţia cea mai mare în limba bisericească. Astfel, alături de mai mult ca perfectul sintetic îl recomandă şi pe cel supracompus : „în loc de *mîncasem* putem zice şi *am fost mîncat*, care asemenea este un mai mult decît săvîrşit şi nu are mai nici o deosebire decît cel dintîiu"[75]. Înregistrează viitorul I şi pe al II-lea, sesizînd valoarea prezumtivă a celui din urmă : „*va fi săvîrşit* oare cutare acel lucru ?"[76]. La condiţional şi la conjunctiv („modul supus") nu distinge decît forme de prezent şi de perfect (*ar fi cunoscut, să fi venit*), nu şi forme de tipul *ar fi fost cunoscut, ar fi fost venit*[77]. Spre deosebire de latinişti, nu distinge un infinitiv supracompus de tipul *a fi fost venit*. De asemenea, nu înregistrează formele supracompuse cu gerunziu (*am fost cîntînd, voi fi cîntînd, voi fi fost cîntînd* etc.).

[71] Cf. Mariana Costinescu, *op. cit.*, p. 50.

[72] Pentru discuţia problemei rezolvării omonimiei, vezi C. Frâncu, *Conjunctivul perfect românesc. Privire diacronică*, SCL, XXI, 1970, nr. 2, p. 215—217.

[73] Cf. Constantin Diaconovici Loga, *Gramatică românească*, Buda, 1822, p. 101—129.

[74] Cf. Andreas Clemens, *Walachische Sprachlehre für Deutsche*, Sibiu, 1821, p. 215.

[75] Cf. D.I. Eliad, *Gramatică românească*, Sibiu, 1828, p. 93.

[76] *Ibid.*, p. 93.

[77] *Ibid.*, p. 93.

Selecția făcută de Heliade este preluată de multe gramatici ulterioare și se menține pînă în zilele noastre în gramaticile descriptive și normative. De aceea, considerăm că nu greșim prea mult dacă afirmăm că Heliade, prin opțiunea făcută și prin prestigiul său, a ajutat la regresul întrebuințării formelor supracompuse neluate în considerație în gramatica sa, în special a celor din „a treia generație", cu patru elemente verbale (*aș fi fost cîntat, aș fi fost cîntînd, voi fi fost cîntat, voi fi fost cîntînd*) sau cu trei elemente verbale *(să fi fost cîntînd, să fi fost cîntat)*. Că Heliade a făcut o selecție în mod tacit a formelor supracompuse o demonstrează faptul că gramatica lui Iordache Golescu (al cărei manuscris a fost folosit de Heliade cînd a tratat capitolul despre verb) înregistrează multe din formele citate mai sus : *aș fi fost adunat, voi fi fost adunat* (și *fi-voi fost adunat*), *să fi fost adunat*[78]. Aceste forme sînt înregistrate și în gramatica lui Gh. Seulescul[79], adversarul său lingvistic, care-l acuză pe Heliade de muntenizarea limbii literare : *aș fi fost lăudat, lăudat aș fi fost, să fiu fost lăudat* și *să fi fost lăudat, a fi fost lăudat*[80]. Astfel de forme sînt prezente și în alte gramatici de pe la jumătatea secolului trecut[81].

7.3. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, dintre elementele noi pe care le aduc gramaticile, în ceea ce privește formele supracompuse, menționăm : înregistrarea formelor cu gerunziu *(voi fi săpînd, voi fi fost săpînd* etc.), delimitarea unui mod *prezumtiv*, o terminologie mai adecvată pentru denumirea formelor, discutarea mai largă a formelor regionale sau arhaice, a „abaterilor" de la norma literară.

Astfel, T. Cipariu[82] distinge trei paradigme de viitor (futur I : *lăudavoliu*, futur II : *voliu fi lăudînd* și futur III : *voliu fi lăudat*)[83], înregistrînd pentru prima dată în istoria gramaticii o formă supracompusă cu gerunziu. La mai mult ca perfect, el dă în afară de paradigma sintetică *(lăudasem)*, încă trei paradigme, dintre care una supracompusă *(aveam lăudat, am fost lăudat, eram lăudat)*. La condițional înregistrează formele de tipul *am vrut bate, vream fi făcut, am vrut fi făcut*, arătînd că ele nu mai sînt în uz. Nici în gramatică și nici în corespondența sa, Cipariu nu respinge formele supracompuse din „a treia generație", ci le folosește realizînd o arhitectonică a timpurilor simetrică și expresivă : „Dară cînd *ai fi fost avut* prilegiul a le vedea... cum și cînd *s-au întîmplat* atunci, *cred* că și dumneata *ai avea* o lumină cu mult mai mare în puntul acesta" (dintr-o scrisoare a lui Cipariu către G. Barițiu, în *G. Barițiu și contemporanii săi*, IV, p. 93). Formele supracompuse

---

[78] Cf. Iordache Golescu, *Băgări de seamă asupra canoanelor grămăticești*, București, 1840 (tabelele de la p. 13, 18, 32).

[79] Gh. Seulescul, *Gramatică românească sau observații gramaticești asupra limbei românești*, vol. I, Iași, 1833, p. 113, 116.

[80] Sistematizarea formelor este defectuoasă în această gramatică, căci autorul nu distinge formele temporale de formațiile modale sau aspectuale și de îmbinările libere (cf. p. 113, unde se dau ca forme temporale îmbinări libere de tipul *să fi fost voit a vrea lăuda, voi vrea fi fost voit a lăuda* etc.).

[81] Cf. T. Blazeviciu, *Theoretisch-practische Gramatik der Dacorumänischen*, Lemberg — Cernăuți, 1844, p. 88 ; C. Platon, *Manual de gramatică română*, Iași, 1845, p. 42 ; P.M. Cîmpeanu, *Gramatică românească*, Iași, 1848, p. 98, 101.

[82] Cf. Timotei Cipariu, *Gramatica limbei române*. Partea I. *Analitica*, București, 1869, p. 306.

[83] *Ibid.*, p. 306.

(ca, de pildă, cea de condițional mai mult ca perfect citată mai sus) îi dădeau autorului posibilitatea de a realiza o concordanță a timpurilor după modelul limbii latine.

Modul *prezumtiv* este delimitat pentru prima dată în gramatica lui I. Chirca[84], unde se vorbește de trei timpuri ale modului „presumtiv" (*prezinte*: *voi fi săpînd, perfeptu* : *voi fi săpat* și *plus ca perfeptu* : *voi fi fost săpat* ; primele două apar și azi în gramatică). Se vorbește de trei paradigme de viitor (*futuru* I, II și III), ultima cuprinzînd formele supracompuse de tipul *voi fi fost săpat, aș fi fost săpat, să fi fost săpat*. De asemenea se înregistrează forma de mai mult ca perfect infinitiv (*a fi fost săpat*) și o formă, probabil creată de autor, de gerunziu mai mult ca perfect (*avînd fost săpat*).

În gramatica sa, care cunoaște trei ediții (1881, 1883, 1884), M. Străjan dă indicații utile cu privire la frecvența diferitelor timpuri supracompuse, arătînd că mai mult ca perfectul conjunctiv, mai mult ca perfectul optativ și infinitivul mai mult ca perfect se întrebuințează foarte rar. Aceeași indicație o dă despre formele compuse și supracompuse cu gerunziul (*sînt arînd, eram arînd, voi fi arînd*)[85].

Date noi privind circulația formelor supracompuse aduc H. Tiktin[86], Gh. Ghibănescu[87], A. Philippide[88], iar apoi în secolul nostru gramaticile lui Densusianu — Candrea — Caracostea[89], Adamescu — Dragomirescu[90], Iorgu Iordan[91], C. Șotropa[92], Rosetti — Byck[93] și cele două ediții ale *Gramaticii Academiei* (1954, 1963)[94].

Ceea ce au în comun aceste gramatici este : 1) fie admiterea ca literare (și recomandabile) a unor paradigme de forme supracompuse (numite perifrastice sau mai simplu compuse) : ca de pildă, cea a viitorului anterior, a condiționalului perfect (de tipul *aș fi mers*) și uneori cea a prezumtivului prezent și perfect (*va fi cîntînd, va fi cîntat, ar fi cîntînd, ar fi cîntat* ; cf. *Gramatica Academiei*, ediția a II-a, p. 271) ; 2) fie respingerea ca arhaice și regionale a altora, ca de pildă, cea a mai mult ca perfectului de tipul *am fost cîntat* (Tiktin, *Gramatica* Academiei) ; 3) fie ignorarea unora dintre ele și implicit respingerea lor (Rosetti — Byck nu menționează forma de mai mult ca perfect supracompus ; nici una din aceste gramatici nu dau forma de imperfect indicativ de tipul *au fost mergînd*). Cam aceeași situație o au formele cu patru elemente verbale de tipul *aș fi fost mergînd, aș fi fost mers, va fi fost mergînd, va fi fost mers, a fi fost mers*. Respingerea unor forme merge chiar pînă la negarea existenței lor în limba română, neținîndu-se seama de

---

[84] Cf. I. Chirca, *Gramatica limbei române*, București, 1878, p. 75—78.

[85] Cf. M. Străjan, *Manual de gramatica limbei române*, ediția I, 1881, ediția a II-a, București, 1883, ediția a III-a, București, 1884, p. 186, 213.

[86] Cf. H. Tiktin, *Gramatica română. I. Etimologia*, Iași, 1893, p. 187.

[87] Al. Lambrior, *Gramatică română*, „editată" de Gh. Ghibănescu, Iași, 1893.

[88] Cf. A. Philippide, *Gramatica elementară a limbii române*, Iași, 1897.

[89] Cf. Ov. Densusianu, I.A. Candrea, D. Caracostea, *Curs de limba română*, București, 1910.

[90] Cf. Gh. Adamescu și M. Dragomirescu, *Curs de limba română*, ediția a VI-a, București, 1920.

[91] Cf. Iorgu Iordan, *Gramatica limbii române*, București, 1937.

[92] Cf. C. Șotropa, *Gramatica limbii române*, București, 1938.

[93] Cf. Al. Rosetti (și J. Byck), *Gramatica limbii române*, București, 1943.

[94] Cf. *Gramatica limbii române*, vol. I și II, București, 1954, ediția a II-a, București, 1963.

prezența lor în limba veche și în vorbirea populară actuală: Iorgu Iordan afirmă categoric că „Un mai mult ca perfect al conjunctivului nu există, chiar dacă-l înregistrează gramaticii. Nu spune nimeni *să fi fost scris, să fi fost mers* etc. ... Condiționalul (și optativul) cunoaște tot numai prezentul și perfectul: *aș scrie, aș fi scris*“ [95]. Afirmația ne surprinde, căci vine de la un specialist cu o foarte bună informație privind limba vorbită actuală (cercetată sub aspectul gramaticii „greșelilor“) și a limbii vechi, în special a limbii lui I. Neculce, înțesată de forme de mai mult ca perfect conjunctiv și condițional.

8. Privită în *perspectivă romanică*, soarta timpurilor verbale supracompuse neadmise în normele limbii române literare moderne este similară cu soarta timpurilor supracompuse din unele limbi romanice apusene. De pildă, în franceză timpurile supracompuse apar atestate începînd cu secolul al XIII-lea, mai întîi sporadic și apoi din ce în ce mai frecvent în texte, iar primii gramatici francezi Dubois (1531) și Meigret (1550) înregistrează forme de perfect supracompus *(il a eu travaillé)*, apoi de mai mult ca perfect *(il avait eu travaillé)*, de viitor anterior supracompus *(il aura eu travaillé)*[96], de condițional anterior supracompus *(il aurait eu travaillé)* etc. Se creează astfel, alături de timpurile simple și compuse, o paradigmă de timpuri supracompuse, prezente în multe dialecte și graiuri franceze, în special în Franța de est și în Elveția franceză (Waadtlang)[97]. Născute înainte de înregistrarea lor în textele vechi franceze, formele supracompuse de perfect de tipul *il a eu travaillé*, derivate din perfectul compus *(il a travaillé)*, sînt un reflex al dispariției perfectului simplu din unele regiuni ale Franței și al înlocuirii acestuia cu perfectul compus. Odată procedeul creat, el s-a răspîndit și la mai mult ca perfect, la viitorul anterior și la condiționalul perfect, creîndu-se formele citate. Ca și în română, formele supracompuse marchează preanterioritatea, reculul în trecut și sînt de obicei timpuri de relație, care apar în special în subordonate temporale sau condiționale, mai rar în principale[98].

„Avatarurile“ formelor supracompuse din franceză sînt asemănătoare cu cele ale unora din română: deși apărute de multe secole, ele au cunoscut epoci de extindere și epoci de regres în întrebuințare, nereușind să intre în normele limbii literare. Iată cîteva date sumare, cu analogii frapante cu cele din română. La început, societatea franceză cultivată a privit aceste forme cu rezervă puristă (însuși gramaticul Meigret din secolul al XVI-lea, care le enumeră și le clasifică prima dată, în 1550, adoptă punctul de vedere purist[99]). Apoi deodată spre sfîrșitul secolului formele la început regionale se răspîndesc în limba populară din Paris și sînt pe cale de a fi admise de cercurile elevate, dar în secolul al XVII-lea și al XVIII-lea întrebuințarea lor este în regres: nici Boileau, nici Racine nu le întrebuințează; Molière acceptă perfectul supracompus, dar îl pune în gura țăranilor din *Don Juan (je n'avons pas eu gagné)*; nici Vaugelas, nici Academia nu le agreează, iar Lesage și Voltaire nu le folosesc deloc. În secolul al XIX-lea, Balzac uzează frecvent de perfectul supracompus, iar Stendhal de mai mult ca perfect (care este

[95] Cf. Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 176.
[96] Cf. L. Foulet, *op. cit.*, p. 191 și urm.; J. Klare, *op. cit.*, p. 117.
[97] Cf. J. Klare, *op. cit.*, p. 117–118.
[98] Cf. A. Šistak, *op. cit.*, p. 191–192.
[99] Cf. L. Foulet, *op. cit.*, p. 218–219.

preferat și de V. Hugo și de Flaubert pentru puterea lui expresivă[100]). Cu toate acestea, gramaticii timpului consideră formele supracompuse incorecte sau le ignoră, deși ele aveau o existență de secole. Deși două dialecte franceze (Ardennes și Charente) folosesc în mod curent formele supracompuse, *Atlasul lingvistic* al Franței (ALF) nu le înregistrează. Ca și în română, formele supracompuse de perfect sînt creații spontane ale limbii vorbite, care au venit la timp pentru a înlocui vidul care începea a se realiza cînd perfectul simplu dispăruse din unele regiuni. Acest paralelism adus în discuție nu face decît să întărească demonstrația noastră făcută pe baza materialului românesc. Fenomene similare au fost constatate și în alte limbi romanice (provensală, catalană, spaniolă și în unele dialecte italiene și retoromane[101]).

8.1. De asemenea, în germană, formele dialectale de perfect supracompus de tipul *er hat gearbeitet gehabt* „il a eu travaillé" au apărut în strînsă legătură cu limitarea, în unele regiuni, a întrebuințării imperfectului *arbeitete*, care este, de fapt, un preterit, exprimînd acțiuni sau stări fără relație cu prezentul, în comparație cu perfectul *er hat gearbeitet*, care i-a luat locul preteritului. În zonele în care în limba vorbită locul preteritului l-a luat forma compusă cu auxiliarul *haben și participiu*, s-a creat o tensiune între cele două întrebuințări de preterit și de perfect, iar ca mijloc pentru eliminarea ei au apărut formele supracompuse de tipul *er hat gearbeitet gehabt*, exprimînd preanterioritatea în trecut[102]. Ca și în română și în alte limbi romanice, formele respective au rămas regionale, neintrînd în *Hochdeutsch*, adică în germana literară.

9. Totalizînd rezultatele, putem spune că în cadrul tendinței generale a limbilor și în special a limbilor romanice spre analitism, româna și-a creat în epoca veche pe lîngă microsistemul verbo-temporal simplu și compus un microsistem supracompus, cu cîte trei sau patru elemente verbale, în care auxiliarul este el însuși compus sau dublu compus.

Ca și structura verbului romanic în general[103], cea a verbului românesc se bazează pe două planuri temporale, *un prim plan*, care corespunde liniei timpului existenței și trece prin prezent (planul *actualității*) și un al doilea plan, paralel cu primul, cel al *inactualității*. Centrul primului plan este *prezentul*, iar al celui de al doilea *imperfectul* :

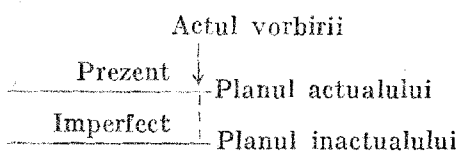

Aceste planuri temporale sînt moștenite de limbile romanice din latină și întreg sistemul temporal al lor se sprijină pe opoziția dintre cele două planuri. În cadrul fiecărui plan, există mai multe *perspective*, care corespund poziției vorbitorului față de acțiunea verbală. Acțiunea poate fi *paralelă* cu actul vorbirii, *retrospectivă* sau *prospectivă*. *Perspectiva paralelă*, care include actul vorbirii, poate fi prelungită atît în trecut, cît și în viitor, adică prezentul și

[100] *Ibid.*, p. 222—223.
[101] Cf. A. Sistak, *op. cit.*, p. 302—306 ; E. Coseriu, *op. cit.*, p. 96.
[102] Cf. J. Klare, *op. cit.*, p. 119—120.
[103] Cf. E. Coseriu, *op. cit.*, p. 92.

imperfectul pot să cuprindă toate spațiile temporale, în timp ce celelalte două perspective au numai cîte o singură direcție :

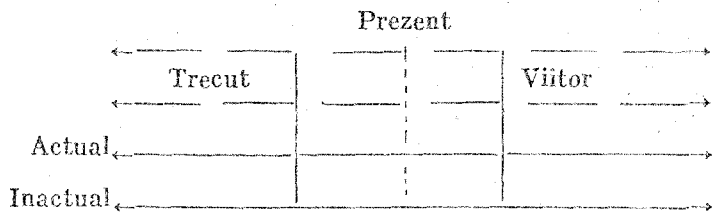

Astfel, sistemul oferă 6 posibile funcții pentru *perspectiva primară*, dintre care româna veche realiza în norma sa 5, prin forme simple :

	Retrospectiv	*Paralel*	*Prospectiv*
Actual	*cîntai*	*cînt*	*voi cînta, am să cînt*
Inactual	*cîntasem*	*cîntam*	cond. *cîntare* (<*cantaverim*+ (viitor ipotetic) *cantavero*)

Prin pierderea, la începutul secolului al XVII-lea, a condiționalului simplu de tipul *cîntare*, în perspectiva primară a rămas un loc liber, care trebuia umplut cu forme compuse, caracteristice celei de *a doua perspective*[104], care este cerută de pierderile suferite în cursul timpului în prima. Astfel, fiecare spațiu temporal din cadrul primei perspective poate fi divizat după același principiu :

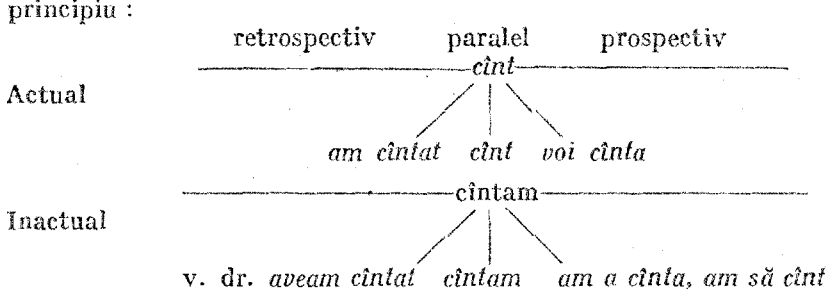

Pentru că în unele spații temporale, ca de pildă cel retrospectiv, posibilitățile nu se realizează cu forme compuse și rămîn locuri goale

. . . . . *cîntai* . . . . . retrospectiv
. . . . . *voi cînta* . . . . . prospectiv

acestea sînt umplute cu forme supracompuse, corespunzătoare celei de *a treia perspective* :

cîntai → *am fost cîntat*
(am cîntat)
voi cînta → *voi fi cîntat*

Perspectiva terțiară se realizează numai parțial în franceză, occitană, unele dialecte retoromane, dialectele italiene de nord[105] și în româna veche și unele dintre graiurile ei actuale, așa cum am arătat.

[104] *Ibid.*, p. 92—94.
[105] *Ibid.*, p. 97.

În felul acesta, sistemul verbo-temporal al românei vechi și dialectale cuprinde trei microsisteme realizate pe cîte două planuri, în funcție de opoziția actual — inactual la indicativ : a) un microsistem *tensiv*[106], format din timpurile simple (indicativul prezent, imperfectul, perfectul simplu, mai mult ca perfectul sintetic, infinitivul prezent și conjunctivul prezent), b) un microsistem *extensiv*, format din timpurile compuse (perfectul compus, mai mult ca perfectul compus *eram cîntat*, conjunctivul perfect, infinitivul perfect, viitorul de tipul *voi face, am să fac, am a face*) și c) un microsistem *biextensiv*, format din timpurile supracompuse (perfectul de tipul *am fost cîntat*, conjunctivul de tipul *să fi fost cîntat* și alte forme discutate).

9.1. Pentru a înțelege importanța și valoarea exactă a celor trei microsisteme verbo-temporale, este necesară o scurtă privire diacronică asupra transformărilor suferite de sistemul temporal latin și de cel românesc primitiv în epoca numită „româna primitivă". Sistemul temporal latinesc era destul de bogat în forme (cuprinzînd 12 paradigme la cele trei moduri cronogenetice : infinitiv, conjunctiv și indicativ, cf. schema nr. 1).

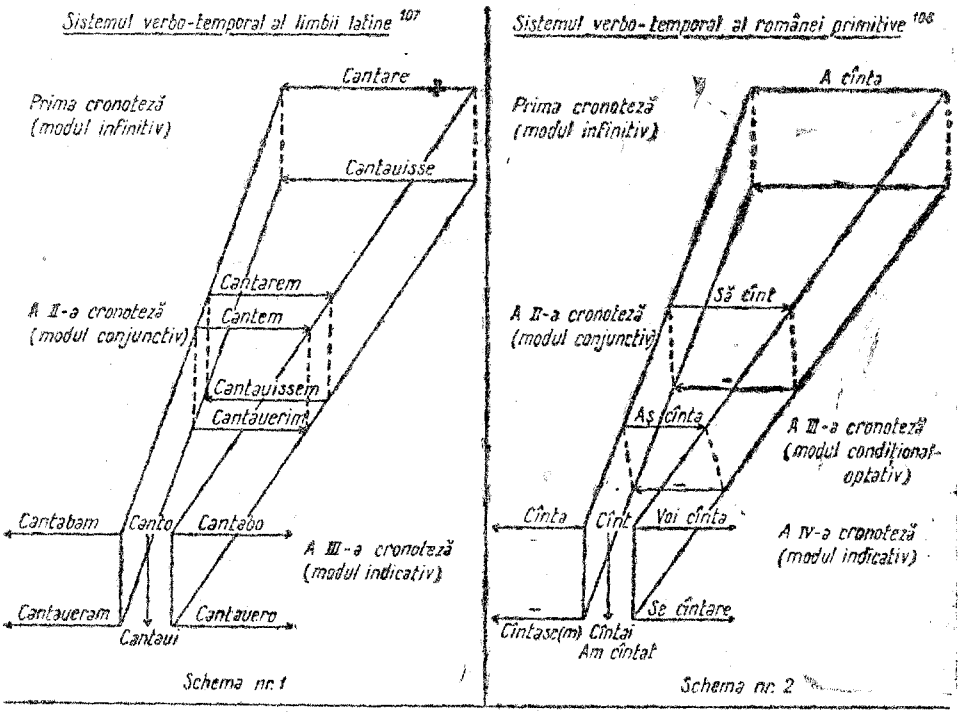

[106] Folosim terminologia lui G. Guillaume, *op. cit.*, p. 23.

[107] Schema sistemului verbo-temporal latin este reprodusă după G. Guillaume,, *L'architectonique du temps dans les langues classiques*, Paris 1964, p. 22, 28. Ea reprezintă sistemul semiologic temporal latin modelat după sistemul psihic latin în cronogeneză (formarea „imaginii-timp", în cursul spațializării timpului). Verbul latin are la bază două planuri paralele : *perfectum* și *infectum*. În schemă, cele două planuri sînt reprezentate prin două trapeze aflate în două planuri paralele. Distanța care separă cele două planuri paralele este „distanța care separă în mintea vorbitorului prezentul propriu-zis, sau 'prezentul conștiinței actuale', de 'prezentul

Prin confuziile formale din latina populară, multe timpuri dispar sau își modifică semnificația. Prin confuzia conjunctivului perfect cu viitorul anterior, româna moștenește forma *cîntare*, care este, de fapt, un viitor ipotetic, și care este păstrat pînă pe la începutul secolului al XVII-lea. Viitorul de tipul *cantabo* dispare fără urme în română și locul lui este luat aici de formația *voleo cantare* > *voiu cînta*. Dispare, de asemenea, fără urme imperfectul conjunctiv (*cantarem*), iar mai mult ca perfectul *cantavissem* își schimbă valoarea modală devenind mai mult ca perfect indicativ (*cîntase*), spre deosebire de celelalte limbi romanice apusene unde își schimbă numai valoarea

---

de memorie', cunoscut sub numele de perfect" (*op. cit.*, p. 19). Profilele rezultate prin anumite secțiuni în cronogeneză, numite de autor *cronoteze*, sînt imagini plane ale timpului dotate cu două dimensiuni : înălțime și lungime. Fiecare din aceste imagini exprimă sub cele două dimensiuni o stare mai mult sau mai puțin avansată a formării timpului (și, deci, și a verbului, căci, după Guillaume, verbul este *timp*, iar numele este *spațiu* ; *cf.* și B. Pottier, *op. cit.*, p. 31—34). În felul acesta, în concepția lui G. Guillaume, timpul lingvistic primește trei dimensiuni (lungime, lățime, înălțime), ca orice edificiu construit în spațiu, deci *se spațializează*. Aceste dimensiuni provin din faptul că, după Guillaume, *cronogeneza* se referă la timpul pe care-l cere pentru a opera (*timpul operativ*, sesizat mai întîi în lungime și apoi în lățime). Timpul operativ, sesizat în lungime, constituie înălțimea sistemului, iar sesizat în sens transversal, el oferă profiluri plane cu două dimensiuni (lungime și lățime). Profilurile obținute sînt imagini plane ale timpului care exprimă rezultatul a ceea ce s-a realizat anterior cu concursul celei de a treia dimensiuni, înălțimea. Ele reprezintă, de fapt, cele trei moduri cronogenetice latinești : infinitivul, conjunctivul și indicativul. Întreruperea cronogenezei în faza incipientă a ei oferă o imagine simplă, care nu diferențiază epocile și în care direcția timpului este cea naturală (←—), descendentă (adică a timpului care curge din viitor spre trecut, prin prezent). Este direcția timpului *existenței*, timpul care se impune omului (timpul *aoristic* sau timpul *tezei*, după expresia lui B. Pottier, *op. cit.*, p. 42, numit de acesta T^1), care în raport cu *eul* este *real* (*actual*) sau *virtual* (*ireal*). În această fază, el este numai *virtual* și îi corespund două forme de infinitiv, *cantare* și *cantauisse*.

Dacă cronogeneza este întreruptă mai tîrziu, verbul se îmbogățește cu două elemente : categoria *persoană* și o direcție *ascendentă* (—→), rezultată din aceasta, a timpului. Cu toate acestea, în această fază timpul nu a ajuns la spațializarea lui completă, la împărțirea în epoci și nivele temporale de *trecut*, *prezent* și *viitor*. De aceea, timpurile corespunzătoare acestei faze cronogenetice sînt un prezent larg și un perfect larg (reprezentate printr-o linie). Patru forme corespund acestei faze cronogenetice ocupate de modul conjunctiv (timpul *in fieri*) : *cantem*, *cantauerim*, *cantarem*, *cantauissem*. Primele două sînt ascendente (—→), iar ultimele două sînt descendente (←—). În sfîrșit, în ultima fază de dezvoltare, timpul își capătă imaginea sa desăvîrșită, fiind despărțit în trei epoci temporale : un prezent relativ strîmt, care e o părticică de trecut și una de viitor și care separă două epoci, cea a trecutului, descendentă (—→), și cea a viitorului, ascendentă (—→). Acestei faze îi corespund 6 timpuri, împărțite din punct de vedere semiologic în două grupe : timpuri formate din tema prezentului (*canto*, *cantabam*, *cantabo*) și timpuri formate din tema perfectului (*cantavi*, *cantaveram*, *cantavero*), simetric construite. Din acest sistem lipsește modul imperativ, care, după Guillaume, este un mod al „vorbirii" și nu al „limbii". Timpul *spațializat* al lui G. Guillaume este timpul modelat de *eul* vorbitor (locutor) după dimensiunile spațiului :

trecut	prezent	viitor
—→	EU	—→
acolo, în urmă	aici (spațiul eului)	acolo, înainte

Prin spațiul *eului*, timpul devine fix, momentul vorbirii fiind luat ca reper (prezentul indicativ este acel reper). Față de timpul *existenței* (T^1), care are un reper mobil, timpul *spațializat* (T^2) are un reper fix. În sfîrșit, pe lîngă T^1 și T^2, Guillaume mai distinge un T^3, adică timpul *interiorizat*, care exprimă modul acțiunii (*Aktionsart*) sau *aspectul*, care se referă la integritatea procesului (*perfectivitatea* / *imperfectivitatea* acțiunii sau a procesului respectiv și etapele de des-

temporală, devenind imperfect conjunctiv. Se pierde perfectul infinitiv, însă apare un mod nou optativul-condițional, compus la prezent din imperfectul auxiliarului *a vrea* și infinitivul verbului de conjugat (*volebam cantare* > *vrea cînta*). De asemenea, formația *habeo cantatum*, apărută în latina populară, concurează din ce în ce mai mult preteritul latin *cantaui*, ajungînd ca într-o perioadă posterioară românei comune să-l scoată total din uz în unele regiuni, tendință semnalată și în alte regiuni ale Romaniei.

Întrucît *pierderile* erau mai mari decît *cîștigurile*, în special în domeniul timpurilor trecute (vezi schema nr. 2), limba a încercat să le compenseze apelînd la un procedeu deja existent în sistem : cel al *compunerii*, prezent încă din latina populară la perfectul compus (*habeo cantatum*) și la formațiile *esse* + *gerunziul în ablativ*, discutate mai sus. În felul acesta locurile goale din sistem au fost ocupate de *forme compuse de a doua generație* și de *forme supracompuse de prima generație*, cu *a fi* și *participiul sau gerunziul* (cf. schema nr. 3).

Procedeul, oferind avantaje, este continuat și apare astfel un sistem supracompus din trei sau patru elemente verbale, un sistem de forme compuse de *a treia generație*, prezent în dacoromâna veche și azi în unele graiuri populare, în special din Transilvania (cf. schema nr. 4).

O privire sumară asupra celor trei scheme privind sistemul verbo-temporal al limbii române poate remarca *simetria* celor trei microsisteme (atît între ele, cît și a elementelor din cadrul fiecăruia dintre ele), precum și *economia de mijloace* pe care o utilizează. Atunci cînd apar *asimetrii* sau risipă de mijloace de exprimare a categoriilor gramaticale, acestea sînt înlăturate în timpul evoluției microsistemului respectiv. Astfel, se poate observa că formele de perfect simplu (*cîntai*), de mai mult ca perfect (*cîntase*) și de „viitor ipotetic" (*cîntare* < lat. *cantauerim* + *cantauero*) introduceau o asimetrie în sistemul timpurilor din „româna comună" (schema nr. 2), avînd un sufix în plus, sufixul *-a-* de la tema perfectului, care distona cu marea majoritate a formelor de aici formate din tema prezentului (*cînt, cînta, voi cînta, vrea cînta, să cînt*, infinitivul *cîntare*). Ca urmare, pentru înlăturarea acestei asimetrii formale (la care se adăuga o asimetrie funcțională), formele respective își limitează din ce în ce mai mult întrebuințarea, fiind concurate de forme compuse (perfectul compus, pentru perfectul simplu, mai mult ca perfectul compus de tipul *avea cîntat* și *era cîntat* pentru mai mult ca perfectul sintetic

---

fășurare). B. Pottier (*op. cit.*, p. 46) dezvoltă teza lui Guillaume, distingînd și un T^4, care este timpul *relativizat*, cronologia relativă. *Concordanța timpurilor* este domeniul lui T^4.

[108] Schema sistemului verbo-temporal al limbii române a fost realizată prin aplicarea la limba română a metodei lui Guillaume, prezentată mai sus. Spre deosebire de sistemul verbo-temporal latin, sistemul verbo-temporal românesc prezintă patru trepte cronogenetice distincte, prin apariția modului *optativ-condițional*, inexistent în latină. Prin apariția acestuia, unele funcții îndeplinite în latină de conjunctiv sînt preluate de noul mod. De pildă, zona *probabilului* nu mai este disputată, ca în latină, între conjunctiv și indicativ, ci între condițional-optativ și indicativ (*Probabil că ploua* sau *ar ploua*, dar nu și **Probabil să ploaă*). Acest nou mod face ca poziția în sistem a conjunctivului să fie diferită în română față de poziția pe care o avea în latină, fiind mai depărtat de *actualizare* (adică de indicativ, modul realității) decît conjunctivul latinesc. În imediata vecinătate a indicativului stă în română nu conjunctivul, ci condițional-optativul (vezi schemele nr. 2, 3, 4). Pe plan funcțional, acest fapt se exprimă prin aceea că modul condițional-optativ este generat de aceleași elemente (lexeme, conjuncții) de care este generat indicativul.

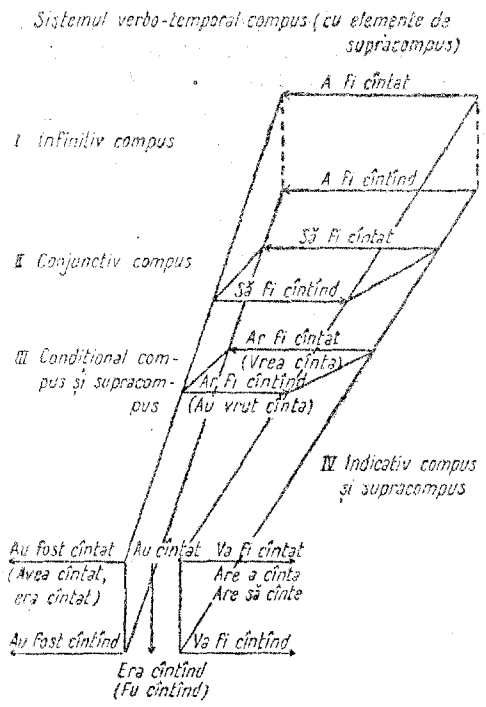

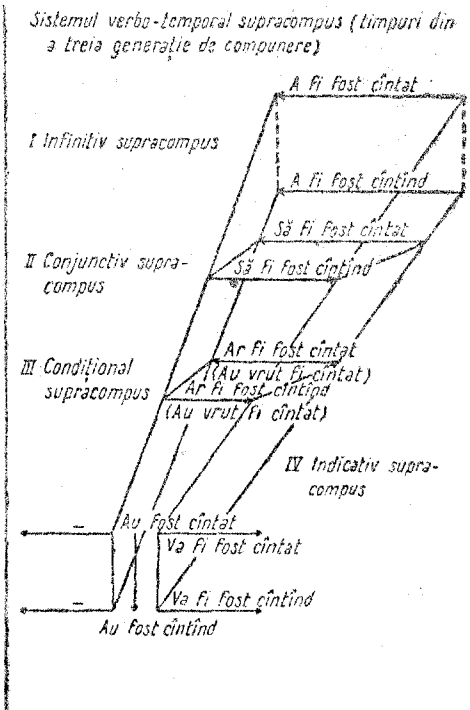

de tipul *cîntase*, viitorul de tipul *voi cînta* pentru viitorul ipotetic de tipul *cîntare*).

În mod similar, în microsistemele timpurilor compuse și supracompuse asimetriile sînt înlăturate mai devreme sau mai tîrziu. De pildă, toate formele puse în paranteze din schemele nr. 3 și nr. 4 constituiau într-un anumit timp asimetrii ale sistemului, elemente care contrastau cu nevoia de economie de mijloace gramaticale. Cazul cel mai concludent îl oferă formele de condițional compus *vrea cînta* sau supracompus *au vrut cînta, au vrut fi cîntat, au vrut fi cîntînd*, care contrastau cu simetria celorlalte forme, toate cu auxiliarul *fost* și verbul *a fi*, în loc de *a vrea* la un mod personal sau la infinitiv. Ca urmare, pentru înlăturarea acestei asimetrii, formele de tipul *vrea cînta, au vrut cînta, au vrut fi cîntat, au vrut fi cîntînd* sînt înlăturate treptat (rămînînd, unele din ele, numai regional), fiind înlocuite cu formele mai simetrice, sau mai potrivite cu simetria sistemului (*ar cînta, ar fi cîntat, ar fi fost cîntat, ar fi fost cîntînd*). Simetria formelor supracompuse merge mai departe dacă luăm în considerație identitatea formală dintre unele forme supracompuse de la diateza activă cu cea a formelor de la diateza pasivă: „Eu *am fost lăudat* pe Ion" (mai mult ca perfect activ)/„Eu *am fost lăudat* de Ion" (perfect pasiv). Prin această *simetrie*, româna face mai mare *economie* de mijloace decît limbile romanice apusene, care nu realizează acest sincretism între activ și pasiv.

În sfîrșit, trebuie menționat că sistemul supracompus din schema nr. 4 nu este în întregime realizat, locurile goale nefiind ocupate încă : o formă de infinitiv de tipul **a fi fost cîntînd* nu este atestată, iar locurile mai mult ca perfectului și imperfectului indicativ nu sînt ocupate și, probabil, nu vor fi ocupate niciodată, căci sistemul nu mai prezintă, ca *posibilități*, forme de tipul **au fost fost cîntînd* și **au fost fost cîntat* (vezi schema nr. 4, stînga jos), care să continue procedeul. În acest punct, participiul și gerunziul devin forme „moarte" ale verbului, consumate în întregime și în felul acesta foarte apropiate de adjectiv (cf. Guillaume, *Temps et Verbe*, p. 18). Prin aceasta, microsistemul formelor supracompuse prezentate în schema nr. 4 este incomplet și asimetric, iar dacă adăugăm aici și folosirea eliptică a formelor (adică numai sau aproape numai la persoana a III-a) putem înțelege de ce el, după o perioadă de intensă folosire în secolul al XVIII-lea, începe să se ruineze, rămînînd parțial numai în cîteva graiuri populare și nefiind niciodată admis în normele limbii literare moderne.

În sfîrșit, trebuie să remarcăm că cele trei microsisteme, prezentate în schemele nr. 2, 3, 4, nu sînt izolate unul de altul, ci se întrepătrund : inovațiile din schema a II-a sînt cuprinse în cea de a III-a și cele de aici în cea de a IV-a, prefigurînd ultimul sistem temporal, sistemul complementar (cf. de pildă, timpurile indicativului). Este aici un exemplu concludent pentru faptul că limba nu este numai un sistem de opoziții, ci și un sistem de „poziții", de „un înainte" și „un după", așa cum arată psihosistematica.

10. Din numeroasele fapte prezentate și din considerațiile teoretice care le-au însoțit, putem trage o serie de concluzii generale :

1) Ca și unele limbi romanice apusene (franceza, provensala, precum și unele dialecte italiene de nord, unele graiuri retoromane etc.)[109], româna, în tendința ei spre analitism, a realizat un microsistem de forme supracompuse cu trei sau patru elemente verbale, reprezentînd *perspectiva terțiară*. Acest microsistem este *complementar* celui compus și celui simplu, care rămîn *fundamentale*.

2) Formele supracompuse reprezintă *a treia generație* de forme precum și și ele caracterizează numai dialectul dacoromân, fiind probabil posterioare perioadei numite „româna primitivă" sau „româna comună". Cu toate acestea, nu este exclus ca unele forme de tipul *am fost cîntînd* și chiar de tipul *am fost cîntat* să fi apărut încă din româna comună în unele regiuni. Această ipoteză are ca impediment inexistența formelor de acest tip în dialectele românești sud-dunărene. Ea are însă ca element de susținere prezența în latina populară a construcțiilor perifrastice cu *esse* + *ablativul gerunziului (fui fugitando* se putea transforma oricînd prin înlocuirea perfectului simplu cu perfectul compus în *am fost fugind)*. În tot cazul, chiar dacă admitem că unele forme supracompuse de tipul *am fost fugind* ar fi apărut încă din româna comună, trebuie să subliniem faptul că acestea nu se constituie într-un microsistem bine delimitat, ci sînt numai *elemente* care prefigurează viitoarele microsisteme supracompuse, care se vor constitui *după* despărțirea dialectelor, *numai în dacoromână*. Cu alte cuvinte, *gramaticalizarea* perifrazelor este posterioară despărțirii dialectelor și este specific dacoromână. De aceea, putem considera

[109] Cf. E. Coseriu, *op. cit.*, p. 96 ; W. Dietrich, *op. cit.*, p. 137.

că cele mai multe timpuri supracompuse apar în secolul al XVI-lea sau nu cu mult timp înainte (poate prin secolul al XIV-lea sau al XV-lea). În tot cazul, unele forme supracompuse cu trei sau patru elemente verbale sînt atestate încă din secolul al XVI-lea. În graiuri, ele însă puteau să fie mai vechi, dat fiind faptul că nu se cunosc pînă acum texte anterioare secolului al XVI-lea și că între înregistrarea unui fenomen în texte și apariția lui în graiuri există un decalaj cronologic.

3) Perioada de înflorire a formelor supracompuse din schema nr. 4 este cea cuprinsă între a doua jumătate a secolului al XVII-lea și a doua jumătate a secolului următor. După aceea, frecvența și difuziunea areală a formelor supracompuse, în special a celor cu patru elemente verbale de tipul *ar fi fost cîntat, ar fi fost cîntînd, va fi fost cîntat, va fi fost cîntînd* sau cu trei elemente verbale de tipul *să fi fost cîntat, să fi fost cîntînd*, scade treptat, încît aceste forme nu sînt admise în normele limbii române literare moderne, ci caracterizează numai unele graiuri izolate din Ardeal. Mai mare circulație și difuziune areală păstrează formele supracompuse cu trei elemente de tipul *au fost cîntat* (perfect compus sau mai mult ca perfect) și de tipul *au fost cîntînd* (cu valoare de imperfect), însă nici acestea nu au intrat în normele limbii literare moderne, în ciuda vechimii și răspîndirii lor. Singurele forme admise de normele limbii literare, cu trei elemente, sînt cele de viitor și de condițional de tipul *ar fi cîntat, ar fi cîntînd, va fi cîntat, va fi cîntînd*, care au primit treptat, începînd cu secolul al XVI-lea, și valoare de *prezumtiv*, ca „efect de sens" al întrebuințării lor în stilul indirect, la persoana a III-a, ca timpuri ale „lumii narate" sau ca metafore temporale în „lumea comentată". Formele corespunzătoare de conjunctiv de tipul *să fi cîntînd, să fi cîntat* nu sînt forme *supracompuse*, ci numai forme *compuse*, iar încadrarea lor în microsistemul timpurilor de tipul *ar fi cîntat, ar fi cîntînd, va fi cîntat, va fi cîntînd* introduce o asimetrie, fiind un punct slab în sistem. De aceea și formele supracompuse derivate din acestea (tipul *să fi fost cîntat, să fi fost cîntînd*) sînt mai labile, mai supuse presiunii sistemului și implicit sortite dispariției. După o perioadă de intensă folosire la Cantemir și la Neculce și în unele texte de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și din prima jumătate a secolului trecut, prezența acestora n-a mai fost semnalată în graiuri, ceea ce i-a făcut pe unii cercetători să se îndoiască de faptul că ele vor fi existat vreodată (cum procedează Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 176).

4) Urmărind cauzele genezei formelor supracompuse, am pornit de la teza, luată ca axiomă, că sistemul conține în el însuși *virtualitățile* propriei sale schimbări, care depind de constituirea sistemului într-o anumită perioadă. Aducînd în discuție schimbările pe care le-a suferit în latina populară sistemul verbo-temporal, am încercat să punem în lumină acele virtualități, care apoi, actualizîndu-se, au dus la constituirea, pe lîngă microsistemul timpurilor simple și a celor compuse în latina populară (perfectul compus și poate viitorul cu *voleo*), a încă două microsisteme de forme temporale în română. Astfel, am urmărit, inspirîndu-ne dintr-o idee structuralistă devenită clasică, asimetriile prezentate de sistemul moștenit, argumentînd ideea că vorbitorii tind instinctiv și inconștient la înlăturarea disimetriilor structurii lingvistice moștenite, teză aplicată cu succes în fonologie, dar neaplicată pînă acum

la structura verbului românesc[110]. În felul acesta, am arătat că printre cauzele apariției formelor supracompuse au fost *locurile goale*, lăsate în microsistemul reprezentat în schema nr. 2 și în transformările funcționale suferite prin dispariția din unele regiuni a perfectului simplu, a mai mult ca perfectului sintetic și a condiționalului de tipul *se cîntare* cu valoare de viitor ipotetic.

Deci, cele mai multe forme supracompuse au apărut pentru a compensa unele dispariții de forme simple sau a umple unele locuri goale lăsate de formele compuse, trecute, din punct de vedere funcțional, în locul formelor simple dispărute. De pildă, după dispariția perfectului simplu din unele regiuni, locul acestuia este luat de perfectul compus, care primește valoare de preterit în „lumea narată". Locul perfectului compus este luat de o formație supracompusă de tipul *am fost cîntat*. Procedeul, devenind productiv, se aplică și la alte forme, apărînd astfel *a treia generație* de forme compuse de tipul *aș fi fost cîntat, voi fi fost cîntat* etc., care sînt în egală măsură *creații* (fiind formații neîntîlnite mai înainte) și *repetiții* (fiind alcătuite pe baza unei *tehnici* mai vechi de compunere).

Constituiau formele de a treia generație (tipul *va fi fost cîntat, ar fi fost cîntat, să fi fost cîntat* etc.) o necesitate, sau reprezentau un lux, o *extensiune hipertrofică* în limbă ? Răspunsul la această întrebare este strîns legat de viabilitatea construcțiilor discutate în diferite medii sociale. Pentru un vorbitor atent la nuanțe, ele reprezentau un avantaj, căci, arătînd preanterioritatea, îl ajutau să delimiteze mai bine *epocile* și *nivelele* temporale, adică să *spațializeze* timpul, în funcție de intenția comunicativă dorită. Exemplul cel mai concludent îl oferă scrierile lui D. Cantemir, în care aceste forme primesc adevărata lor strălucire, relevînd diferite planuri ale „lumii narate" sau ale „lumii comentate", unind perspectiva locutorului cu cea a colocutorului sau distanțîndu-le, în funcție de intenția dorită. În schimb, pentru un individ pragmatic sau pentru un cunoscător mediu al limbii, aceste forme sînt surse de nesfîrșite complicații, fiind greu de învățat sau de minuit. Locul lor este mai degrabă într-un stil periodic, nuanțat, cu fraze simetric construite, în special perioade ipotetice cu protaze și apodoze de întindere egală, greu de realizat de moderni, decît într-o frază fragmentată, lineară, eliptică. Tendința modernă spre o astfel de frază fragmentată explică, de fapt, căderea în uitare a formelor supracompuse (discutate), în secolul trecut și în secolul nostru. La aceasta a contribuit și ignorarea sau respingerea lor de unii autori de manuale de gramatică, începînd chiar cu Heliade Rădulescu, cel care contribuie în foarte mare măsură la stabilirea normelor limbii literare moderne.

SIGLE (care nu sînt uzuale)

AAF — „Anuarul Arhivei de Folclor", V, publicat de I. Mușlea, București, 1939.
APPE — Ovidiu Bîrlea, *Antologie de proză populară epică*, vol. I — III, București, 1966.
BA — Biblioteca Academiei R. S. România.
CB — B. P. Hasdeu, *Cuvente den bătrîni*, vol. I — II, București, 1878.
CC[2] — Coresi, *Carte cu învățătură* (1581), ediție de S. Pușcariu și A. Procopovici, București, 1914.
CP[1] — Coresi, *Psaltirea slavo-română (1577)*, ediție de Stela Toma, București, 1976.

[110] Cf. A. Martinet, *Économie des changements phonétiques. Traité de phonologie diachronique*, Berna, 1955, p. 78—81.

CP[2] — Şerban Coresi, *Psaltirea slavo-română*, 1589.
CPB — *Codice* (scris de Popa Bratu), manuscrisul de la Casa Dosoftei, Iaşi.
CT — Coresi, *Tetraevanghelul*, ediţie de Florica Dimitrescu, Bucureşti, 1963.
CTd — *Codicele Todorescu*, la N. Drăganu, *Două manuscrise româneşti vechi*, Bucureşti, 1914.
CV — *Codicele voronefean*, ediţie de Mariana Costinescu, Bucureşti, 1981.
DB — I. Antonovici, *Documente bîrlădene*, vol. I - IV, Bîrlad, 1915 — 1924.
DÎR — *Documente şi însemnări româneşti din secolul al XVI-lea*, Bucureşti, 1979.
ICV — Maria Ioniţă, *Cartea vîlvelor*, Cluj, 1982.
IL — *Îndreptarea legii*, la S. G. Longinescu, *Pravila Moldovei în vremea lui Vasile Lupu*, Bucureşti, 1912.
KA — Arh. Athanasie Krimkovici, *Apostol*, 1619 (manuscris de redacţie bulgară, la BA, Cod. Slavici, 22).
N — I. Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ediţie de Iorgu Iordan, Bucureşti, 1959.
NT — *Noul Testament*, Bălgrad, 1648.
PH — *Psaltirea Hurmuzachi*, copia de la BA.
PM — S. G. Longinescu, *Pravila Moldovei din vremea lui Vasile Lupu*, Bucureşti, 1912.
PO — *Palia de la Orăştie*, ediţie de Viorica Pamfil, Bucureşti, 1968.
PS — *Psaltirea scheiană*, ediţia I. A. Candrea, Bucureşti, 1916.
RL — *Pravila ritorului Lucaci*, ediţie de I. Rizescu, Bucureşti, 1971.
RP — Radu Popescu, *Istoria domnilor Ţării Româneşti*, ediţie de C. Grecescu, Bucureşti, 1963.
SB — Al. Rosetti, *Lettres roumaines de la fin du XVIe et du début du XVIIe siecles tirées des archives de Bistritza*, Bucureşti, 1926.
SIŞ — Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, vol. I — VIII, Iaşi, 1912 — 1914.
U — Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ediţie de P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1958.
V — Varlaam, *Cazania (1643)*, ediţie de J. Byck, Bucureşti, 1943.
ZSA — Ioan Zoba din Vinţi, *Sicriul de aur*, ediţie de Anton Goţia, Bucureşti, 1984.

LA GÉNÈSE ET L'ÉVOLUTION DES TEMPS SURCOMPOSÉS EN ROUMAIN

RÉSUMÉ

En utilisant quelques acquisitions de la linguistique moderne, l'auteur veut déceler:

1. La date de l'apparition en roumain des soi-disant temps surcomposés du type *am fost cîntat, am fost cîntînd, am vrut cînta, aş fi cîntat, aş fi cîntînd, voi fi cîntat, voi fi cîntînd, aş fi fost cîntat, aş fi fost cîntînd, voi fi fost cîntat, voi fi fost cîntînd, să fi fost cîntat, să fi fost cîntînd*, etc. dans la langue parlée, dans les textes littéraires à partir du XVIe siècle, et cela surtout dans les oeuvres littéraires qui ont eu des contacts étroits avec la langue parlée de leur époque.

2. La provenance morphologique de cette innovation et les causes qui l'ont générée.

3. La situation des parlers de nos jours.

L'auteur a utilisé de nombreux textes anciens et modernes, des textes dialectaux, l'Atlas Linguistique Roumain et les grammaires normatives du XVIIIème et du XIXème siècle où l'on trouve de précieux témoignages sur la situation de certaines formes dans les parlers populaires de l'époque où la grammaire a été écrite.

Le matériel mis en discution projette une nouvelle lumière sur les rapports du roumain littéraire avec les parlers populaires et aussi sur les causes qui sont à la base des innovations linguistiques.

Facultatea de Filologie
Iaşi, Calea 23 August, nr. 11